

גיליון 2
תשפ"ד 2024

זמן לסיעור מוחות

אסופת מאמרים על החברה הישראלית
בעקבות מאורעות 7 באוקטובר

זמן לסיעור מוחות

אסופת מאמרים על החברה הישראלית בעקבות
מאורעות 7 באוקטובר

עורך: ד"ר יצחק משיח
מנהלת פרויקט: ענת רודוניה
עריכה לשונית: טלי בלייכר
עיצוב גרפי ועימוד: לי מימון

הוצאת "אייסף" קרן החינוך הבין-לאומית לחינוך
נדפס בישראל
2024, תשפ"ד

© כל הזכויות שמורות לקרן איספ. אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר, כל חלק שהוא מספר זה. כמו כן, אין לעשות שימוש מסחרי כלשהו בתוכני הספר, כהגדרתם לעיל, בכולם או בחלקים מהם, אלא אך ורק לאחר קבלת רשות מפורשת בכתב מקרן איספ.

תוכן העניינים

יצחק משיח	
מבוא: "לקח לי זמן"	5
גלית כספי כהן	
דבר המנכ"לית	11
יחזקאל רחמים	
פגוע הזמן היהודי	15
ווביט וורקו מנגסטו	
שקט רקע	10
מאיר בוזגלו	
ציונות אחרי 7 באוקטובר 2023	18
מיטל סימחי	
השפעת אירועי 7 באוקטובר על הבריאות הנפשית של אזרחי מדינת ישראל	25
שמואל ומירב שפירא	
המשפחה המוחלשת: המשפחה כמקור ריפוי נפשי מרכזי בתהליך חזרה מהמלחמה	30
חדוה טרגר	
עד מתי נטמון את הראש בחול?	36
שירן טייב אלמקיאס	
יחסינו לאן: פריפריה מרכז ביום שאחרי המלחמה	43

זהורית אסולין

כשטראומה קולקטיבית מצטלבת עם

טראומה תרבותית 47

מוטי גיגי

שלושים שנה למהפכת המכללות האקדמיות 52

מני מלכה

אופקים, עיר של אנשים גיבורים 65

שלי אינגדאו ונדה

החוסן של העורף 75

מיכל לפיד

אדם מחפש משמעות 82

ווביט וורקו מנגסטו

נשים מנהיגות - וכל אישה בחוכמת לב 87

מקורות מצוטטים 94

מבוא: "לקח לי זמן"

"לקח לי כמה ימים לשתף את אשר על ליבי"

"לקח לי כמה שבועות לומר מה עברתי -

איך אני מרגיש"

"לקח לי כמה חודשים, אבל עכשיו הגיע הרגע לדבר

ולכתוב על מאורעות 7 באוקטובר"

משפטים מהסוג הזה, של ישראלים המבקשים לפרוק את אשר על ליבם, ליוו את הנוף שלנו בימים, בשבועות ובחודשים שלאחר אירועי 7 באוקטובר 2023, מן האירועים הטרגיים בהיסטוריה של מדינת ישראל, שבמהלכם נרצחו כאלף ומאתיים אזרחים, נפצעו כאלפיים, וכמאתיים וחמישים נחטפו לעזה.

שיטוט ברשתות החברתיות, כיכר העיר החדשה, מגלה כי ממד הזמן מוזכר ברבים מן הפוסטים הראשונים של הגולשים והגולשות, שרצו לשתף את אשר על ליבם. קצרה היריעה מסיפוק הסברים לתופעה, ובוודאי ירבו המחקרים שייערכו על האירוע ועל האופן שבו אנשים התמודדו עם המשבר - אך באופן אינטואיטיבי ברור כי עוצמת המכה באירועי 7 באוקטובר חוללה הלם

גדול כל כך עד שאבדו לנו המילים הנכונות לבטאו, ואנו נדרשים לזמן כדי לעבדו.

רבים מאיתנו, בוודאי, התקשו (ועדיין מתקשים) בכל מיני אפיקים. אני־עצמי התקשיתי להפנים את שעניי רואות בחדשות - עיר ילדותי שדרות, הרחובות והמקומות שאני מכיר היטב, ערי הדרום בכלל, היישובים שהיו לחלק אינטגרלי מנוף ילדותי. בפרוץ האירועים הייתי רחוק־רחוק בחו"ל, והתקשיתי לעבד את הזוועות, ראיתי את ההתקפה הברוטלית על מכריי, שכניי, קולגות שלי, סטודנטים ובני משפחה קרובים ורחוקים - ראיתי ולא האמנתי.

אז אם לא לדבר, לעשות.

על אף ההלם הגדול, רבים מהאנשים בחברה הישראלית השתתפו בניהול המשבר בשלל התנדבויות ויוזמות חברתיות, במילואים ובלחימה בחזית, וכן בפעילויות הסברה, מחקר, חינוך ועשייה בעורף, בארץ ובחו"ל. מהסתכלות על היוזמה והמעורבות הגדולה שנראתה בחברה, ברור כי לחלקים נרחבים בציבור בכלל ולאנשי המדע בפרט היה חשוב לאורך הדרך לשמר מעין "שגרת חירום" הכוללת, בין היתר, דיון ושיח על מה שאירע, ולהבין את השלכות האירועים ואת השפעתן על החברה הישראלית - לספר את הדברים, לזכור אותם ולתעדם. יתרה מכך, ברור לכולנו כי עכשיו, אחרי ההלם הראשוני, אנשים מכל קצוות קשת החברה הישראלית מוצאים את המילים ונכונים ביתר שאת להביע את דעתם על שקרה,

ומבקשים לשתף את מחשבותיהם ותחושותיהם על הדברים, להפיק לקחים, להתמודד עם הטרגדיה ולספק הסברים מקצועיים ופרשנויות למאורע הטרגי הזה. זו בדיוק המטרה של הגיליון הנוכחי של **זמן לסיעור מוחות**.

הגיליון הזה היה אמור לצאת במתכונת "רגילה", דומה לזו שאפיינה את הגיליון הראשון. אך, כאמור, השנה החולפת הייתה רחוקה מ"רגילה". מאורעות אוקטובר משפיעים וישפיעו על כל חלק בחברה הישראלית, ולפיכך, את קריאתנו למאמרים כלליים החלפנו בקריאה למאמרים העוסקים בהשפעת מאורעות אוקטובר והמלחמה המתמשכת בדרום על החיים בארץ.

כפי שאפשר לראות באסופת המאמרים שלפנינו, הטרגדיה של 7 באוקטובר והמלחמה שפרצה בעקבותיה משפיעות על כל ישראלי. האירועים אומנם קרו בדרום הארץ, אך נכנסו במפתן הדלת לכל בית בישראל. בזהירות המתבקשת אפשר לומר כי כל ישראלי ככל הנראה מכיר מישו או מישויה ממעגל ראשון, שני או שלישי שנפגעו, נפצעו, נרצחו או נחטפו. האירוע הזה גדול יותר מכל מה שהכרנו, ואין עוררין כי ימשיך להיות נוכח בהווה הישראלית גם שנים ארוכות בעתיד.

באסופה הזאת אנו מציגים כמה מאמרים של בוגרי איסוף, אקדמאים ממגוון דיסציפלינות ותחומים, הפורטים נקודות מבט מקצועיות שונות. לדוגמה,

מאמרו של פרופ' מאיר בוזגלו, העוסק בציונות אחרי 7 באוקטובר, דן בקשר שבין חברה, לאומיות, חינוך וציונות. המאמר של ד"ר מיטל סימחי עוסק בהשפעות אירועי 7 באוקטובר על הבריאות הנפשית של אזרחי ישראל, על הטראומה שחוו החברה ואזרחיה ועל ודרכי ההתמודדות עימה. ד"ר סימחי מציגה נקודת מבט אופטימית, ומראה איך אפשר לצמוח מהטראומה (צמיחה פוסט־טראומטית וגילוי הכוחות וגורמי החוסן שלנו).

המאמר של ד"ר שמואל שפירא וד"ר מירב שפירא דן במשפחה כמקור ריפוי נפשי מרכזי בתהליך החזרה מהמלחמה. שפירא ושפירא גורסים כי רתימת הכוח המשפחתי בצד הכוחות הקהילתיים והזוגיים תסייע בעיבוד הרגשי של האדם ובטיפול הנפשי המוענק לו. המאמר של ד"ר חדזה טרגר מציג נקודת מבט ביקורתית לאירועי 7 באוקטובר: "הירות, היעדר אחריות, הסתה ופלגנות לא התחילה היום, אלא נוצרה במשך שנים רבות". ד"ר טרגר גורסת כי אסור לחברה הישראלית לטמון את הראש בחול, וכי "עלינו להיות אור התקווה ליום המחר, ולא כאתמול". שירן טייב אלמקיאס עוסקת במאמרה ביחסי פריפריה־מרכז ביום שאחרי המלחמה, ומציגה את הפערים העלולים להיווצר בעקבות המלחמה הנוכחית והשעתוק המתמשך של היעדר הזדמנויות למוביליות חברתית של תושבי הפריפריה.

מאמרה של ד"ר זהורית אסולין עוסק בסוגיית הטראומה הקולקטיבית והתרבותית ובתפקיד של מוסדות המדינה לאור אירועי 7 באוקטובר. ד"ר מוטי גיגי, הנמנה עם הסגל הבכיר במכללת ספיר - שנפגעה קשות באירועי 7 באוקטובר, וכבר שנים רבות מתנהלת תחת אש - מפנה את הזרקור במאמרו למהפכת המכללות ולחשיבותם של מוסדות אלו לחוסן החברתי ולביטחון הלאומי. ד"ר מני מלכה עוסק במאמרו בחשיבות המעורבות האזרחית והקהילתית במצבי חירום, ומציג דוגמאות לכך ממקרים שאירעו בעיר אופקים, וגם מאמרה של ד"ר שלי אינגדאו ונדה עוסק בנושא דומה. במאמרה ד"ר אינגדאו ונדה עוסקת בחוסן העורף ובהירתמות האזרחים במהלך אירועי 7 באוקטובר, ומציגה את ייחודיות החמ"ל הקהילתי בעיר חריש - מודל מקומי וחמ"ל התנדבותי שנועד לקהילה האתיופית, ושדרכו אפשר ללמוד על יתרונותיה של בניית מערך מוסדר של סיוע לאזרחים בעת משבר.

מיכל לפיד, פסיכולוגית קלינית וחינוכית, מטילה זרקור על "תוצר לוואי" של אירועי אוקטובר, ההתגייסות האדירה שחלה בעקבותיהם, ומסבירה כי כדי לשרוד נדרש אדם לחפש פשר ומשמעות. לפיד עוסקת בהזדמנות שנוצרה לצעירים ולצעירות בחברה הישראלית: "אירועי אוקטובר והמלחמה שפרצה אחריהם אפשרו לרבים הזדמנות למלא את תחושת הריק והיעדר התכלית בתחושת של ערך ומשמעות

עצומה". ד"ר ווביט וורקו מנגסטו מקדישה את מאמרה לנשים ומנהיגות, ומרחיבה בדבר התרומה הגדולה של נשים במלחמת חרבות ברזל. מתוך כך היא מציגה נקודת מבט מגדרית חשובה על נשים בישראל בכלל ועל נשים מהקהילה האתיופית בפרט: "החוכמה היא ביטויה של הגבורה הנשית. לנשים מנהיגות החייבות להכריע יש כוח התעלות ברגעי האמת". בסיפא של מאמרה מציגה ד"ר מנגסטו את השיר "בזכות האמונה" (מתוך ספר השירה חסידת ירוסלם) - ובכלל, בשונה מהגיליון הראשון, הגיליון הנוכחי של זמן לסיעור מוחות כולל גם שירים קצרים של בוגרי איסוף: שירו של יחזקאל רחמים "פגע הזמן היהודי" ושירה של ווביט וורקו מנגסטו "שקט רקע". השירים והמאמרים מספקים דרך לכותבים - ולכולנו - להתבטא, לשתף, להציע פתרונות ופרשנויות, וכמובן, לטפח את מפעל הזיכרון. לזכור את שהיה כדי שלא יקרה בשנית.

בתקווה לימים שקטים,

קריאה מועילה,

ד"ר יצחק משיח

דבר המנכ"לית

אסופת המאמרים הזאת נולדה מתוך ההכרה בתפקידם המרכזי של בוגרי אייסף בחברה הישראלית, שרבים מהם ממלאים תפקידי מפתח במגזרים השונים ומשפיעים, כל אחד בתחומו. חוויית הלימודים שאפשרה קרן אייסף לבוגריה ולבוגרותיה חיזקה את יכולתם להבין את החסמים המובנים בדרכן של אוכלוסיות פריפריאליות, כמו חוסר נגישות, אפליה והזדה. כתוצאה מכך, ומתוך הזדהות עמוקה, חברי אייסף חשים מחויבות לקידום הצדק החברתי ולצמצום הפערים בישראל.

אף שקבוצת הבוגרים והבוגרות של אייסף אינה הומוגנית, יחדיו בכוחם להפוך את החברה הישראלית לשוויונית יותר ולדמוקרטית יותר, באמצעות קידום האינטרסים של האוכלוסיות המגיעות מרקע של היעדר הזדמנויות. מאמרי האסופה הנוכחית, השנייה בסדרה, עוסקים כולם בתקופה הסוערת שחוותה ישראל מאז אירועי 7 באוקטובר ובמלחמה שפרצה בעקבותיהם מזווית הראייה הייחודית של אייסף. אירועי אוקטובר 2023 חוללו תהפוכות בקרב אוכלוסיית אייסף, בקרב העובדים, הסטודנטים,

הבוגרים ובני הנוער המשויכים לה, שנפגעו ישירות או בעקיפין. כמו רבים בחברה הישראלית, התמודדנו גם אנחנו עם קריאות לשירות מילואים ממושך, עם קשיי הפינוי מהבית, עם הפציעות והשכול, ועם כאב היעדרם של אהובים חטופים. ההתמודדות עם הטראומה הלאומית והאישית חייבה אותנו להבין את הצרכים הייחודיים של חברי אייסף, ולהחליט כיצד לספק להם מענים לטווח המידי, הבינוני והארוך.

המלחמה פגעה בכלל האוכלוסיות בישראל, לרבות אוכלוסיות ממצב סוציו־אקונומי גבוה, ובמיוחד בקהילות החזקות של קיבוצי העוטף. אך לרשות בני האוכלוסיות המוחלשות עמדו פחות משאבים, ויכולת התמודדותם עם האירועים הייתה פחותה. הפגיעה הכלכלית באוכלוסיות אלו הייתה גורלית - שיעורי הפיטורים הגבוהים, קריסת העסקים, ההתמודדות עם עליית המחירים והמיסים, כל אלו הכבידו על הקהילה של אייסף והעמיקו את הקושי הכלכלי.

בשל שיעורם הגבוה של הסטודנטים שנקראו לשירות מילואים נדחתה תחילת שנת הלימודים באקדמיה, וכשכבר החלו הסטודנטים ללמוד נאלצו הצעירים שהגיעו ממשפחות מעוטות יכולת כלכלית להתמודד עם המשבר הכלכלי המטלטל, דבר שהשפיע לרעה על יכולתם להתמקד בלימודים. סטודנטים ששהו במילואים התקשו - ועדיין מתקשים - להשלים את החומר הרב שנלמד בהיעדרם, ורבים מהם אינם יכולים להרשות לעצמם תגבור לימודי בתשלום.

למרות המתווים הרבים שמוסדות הלימוד הציעו כדי להקל על הסטודנטים, הלחצים הכלכליים והנפשיים הגבירו את הסיכון לנשירה ולסטייה מהמסלול, ואיימו על הסיכוי לבצע מוביליות חברתית באמצעות האקדמיה.

בטווח הארוך קיים סיכון כי פחות צעירים מרקע סוציו־אקונומי מוחלש ילמדו באקדמיה, וכי רבים מאלו הלומדים ינשרו מלימודיהם, דבר שיוביל לצמצום מספר הצעירים מרקע מאתגר שישתלבו באקדמיה ובמוקדי השפעה בהמשך, והחשש הגדול הוא כי קולם של אלה הנמצאים בתת־ייצוג במוסדות להשכלה גבוהה יודר.

למניעת המצב הזה בדיוק פעלה איסוף רבות למתן המעטפת הנדרשת לסטודנטים עמיתי הקרן - בשיחות אישיות תכופות עם כל סטודנט וסטודנטית, בסדנאות חוסן, בסיוע נפשי שהעניקה עמותת נט"ל לכעשרה אחוזים מהסטודנטים, ובחלוקת קרוב למיליון שקלים לסיוע חירום. כמו כן, לחמישה־עשר אחוזים מהסטודנטים, שנאלצו ללמוד מרחוק אך לא היו ברשותם מחשבים, חילקנו מחשבים, וסייענו במימון הלימודים לסטודנטים שנדרשו להשלים פורים, בהיקף העולה על מאה אלף שקלים. המלגות של איסוף חולקו טרם פתיחת שנת הלימודים במוסדות, וכך גם הפרויקטים השונים, במטרה לסייע לתלמידים ולסטודנטים לגבש תחושת שגרה בזמנים אלו, של חוסר ודאות. נלחמנו על האינטרסים של

הסטודנטים והסטודנטיות בוועדות הכנסת כדי שיזכו להתחשבות המרבית. לסיכום, אייסף נקטה צעדים רבים כדי לתמוך בסטודנטים ובסטודנטיות חברי הקרן, והעניקה להם סיוע כלכלי, נפשי ולימודי במטרה למנוע את נשירתם מן הלימודים ולהבטיח את המשך שילובם באקדמיה, מתוך ההכרה בחשיבותו של המשך קידום הנציגות של אוכלוסיות מוחלשות במוסדות להשכלה גם בתקופות מערערות כמו תקופתנו כיום.

גלית כספי כהן
מנכ"לית אייסף

יחזקאל רחמים

פגע הזמן היהודי

סמכנו על מרוץ הזמן,
הטכנולוגיה הגבוהה בעצמות
עינים של "רואה-יורה"
מעל זרי-
שרירי עבר.

הבקר המובן נפרץ.
שבת שבתה מענג היותה -
פגע הזמן היהודי!

עטף טלית מצער הדורות,
חותם נקב את קטנויות חיינו
הנוחים. נגש לזכות
גם אותנו, הזמן הגדול.
השתתפותנו
בדברי הימים
הנוראים.

נגעו בימי חיינו
הימים, שלאחריהם
כל הימים
יהיו רק
הימים שאחרי.

וּבֵּית וּרְקוֹ מִנְגִּסְטוֹ

שְׁקֵט רִקְעַ

הַאֲזַעְקוֹת סֶלְקוֹ
אֶת תְּזֻמּוֹרוֹת
הַצְּפוּרִים.

קִירוֹת הַחֶדֶר.
הַגֶּרֶן הַחֲנוּק.
הַמְּלִים
שֶׁלֹא יוֹצְאוֹת.

בְּשָׂמִים
רַחֵשׁ מְטוֹסִים.

הַמַּחֲשָׁבוֹת
גּוֹלוֹת:

מֶה שֶׁהִיא
כֶּבֶד לֹא יִהְיֶה?
הַשֶּׁמֶשׁ עוֹד
שׁוֹקֵעֵת בְּכָל יוֹם?

הַנֶּפֶשׁ מִיַּחֲלָת
לְחֶמְלָה.

ציונות אחרי 7 באוקטובר 2023

פרופ' מאיר בוזגלו

האתגרים העומדים בפני העם היהודי מאז 7 באוקטובר נושאים השלכות לחינוך ומשנים את משמעותו. ברשימה קצרה זו אתמקד באחת הנקודות המהותיות בעיניי, בתקווה שתעורר עניין בקהילת חבריי וחברותיי בקרן אייסף, שהחינוך בראש מעייניה. האתגר הגלוי ביותר בימינו הוא הרמת ראשה של אנטישמיות מן הסוג הנאלץ ביותר. במבט לאחור אנו מזהים בעיה שלא הערכנו נכון את מידת חומרתה כשהמהפכה הציונית יצאה לדרכה. היו שחשבו שהציונות, חזרת העם היהודי הביתה, תפתור את המצוקה היהודית ותסלק את האנטישמיות באירופה אחת ולתמיד:

ובצאת היהודים לא תגדל המבוכה, פרץ וצוחה
לא יהיו בארץ והאזרחים הנוצרים יתענגו על
רב שלום! המה יקחו עתה את מקום היהודים
ומשרותיהם. והשטף ילך לאט לאט, ובהקלו -
תסוג גם האנטישמיות לאחור.
בנימין זאב הרצל, מדינת היהודים

הרצל זיהה באנטישמיות כוח, וראה בה רוח למפרשי הספינה שהחזירה את היהודים הביתה. ואף שמבחינה זו הרצל צדק, מן האנטישמיות לא נפטרנו. הקמת המדינה לא גמלה את שונאי העם הזה משנאתם. משהובנו ממדי השואה, נקודה סינגולרית בתולדות האנושות, הציפייה הייתה שיחול שינוי בלבבות ותתעורר אהדה כלפי עמנו. והינה, היום קשה להסתובב בחוצות פריז וגרמניה חבושים בכיפה. האו"ם משלח את חיציו הרעילים למדינתנו. תאי הגזים, רצח מיליוני היהודים - הילדים, האימהות, האנשים התמימים - כל אלו לא הספיקו להשביע את תאוות השנאה ליהודים. בנקודה זו עינינו נשואות למי שקיבל על עצמו את כתר ההומניזם בעולם, אך הציפייה נענית באכזבה מרה. נשיאות האוניברסיטאות בארצות הברית, מעוז החירות והליברליזם בעולם, חשבו - אחרי השואה! - שהקריאה להשמדת יהודים אינה מאתגרת את חופש הביטוי. אחרי שפיתחו שפות לתיאורים מדוקדקים של דיכוי, אפליה והדרה, נאטמו אוזניהן משמיעת הזוועה בקריאות להשמדת יהודים. במעוזי ההומניזם, במדינה שקיבלה לשעריה את הפליטים בפסל החירות, חמישים אחוזים מן הסטודנטים היהודים, בשר מבשרה, מדווחים על פגיעה אחת או אחרת על רקע יהדותם.

אנו נושאים את עינינו גם לאחוות המופלים לרעה, לאותה אחווה שמדוכאים יודעים להעניק זה לזה, אך גם הגופים הפמיניסטיים, הָרגִישים כל כך להשתקה

של זעקת הנשים ולכל מנגנוני האשמת הקורבן, שתקו: ההתעללות האכזרית בנשים אינה נחשבת התעללות אם כוונה כלפי נשים יהודיות. מי יודע, אמרה פעילת זכויות נשים, אולי ריקודי הבנות היהודיות עוררו את תאוות לוחמי חמאס. לא היה אונס, אומרת בפסקנות קרימינולוגית שקרבתה לסבל האנושי הייתה אמורה לפתוח את ליבה לצער אחיותיה.

ביאוש מן העולם החילוני אנו פונים אל מי שמחזיק את דגל האמונה באלוהים. אף שיש בין המאמינים והמאמינות המגנים בתוקף את ההתעללויות שנעשו בידי חמאס, הרי שמוסדות סונה אחדים, כגון אוניברסיטת אל-אזהאר, גרסו כי ההתעללות חסרת התקדים בילדים ובאזרחים עולה בקנה אחד עם עקרונות האיסלאם. בכל הנקודות הללו, הגלויות לעין, אנו רואים את האנטישמיות כנקודת העיוורון של כל מי ששם על דגלו ערך נעלה כלשהו. האנטישמיות הצליחה בבלתי ייאמן: היא חיברה איסלאם קנאי לשיח פרוגרסיבי מעודן, באופן שמעורר תהיות מטאפיזיות על כל כוחה של השנאה.

פרופ' שלמה אבינרי, שהלך מעימנו לפני חודשים מספר, לימד כי הציונות אינה תוצאה של האנטישמיות, וכי היא עונה לשאלה מי אנחנו כעם. התשובה ניתנה במונחי לאום. מהפכת הציונות מביאה לכדי ביטוי את השתוקקות העם היהודי לחירות, להיות עם חופשי בארצו. שחרור ארץ ישראל נגזר מן החירות, ולא ההפך, מדגיש אבינרי. זו התשובה היהודית

למודרניזציה, והאנטישמיות הייתה כוח מניע בלבד בשאיפה לחירות. אך התשוקה הזאת לא פתרה את שאלת הייעוד היהודי. למען האמת, בהדגשת הממד הלאומי ויתרה הציונות על מרכיבים חשובים במסורת היהודית, כגון מקומו של הספר ותלמוד התורה. כך אנו רואים בשיר "פְּעִיר הַהֶרְגָּה" מאת חיים נחמן ביאליק, שבו ערך ההגנה העצמית דוחק את תלמוד התורה. את המגמה הזאת חיזק חיים ברנר, שבז לכתבים ולשיח הדורות היהודי, והיא הלכה וגברה ככל שהושם הדגש על ערך ההגשמה בספרות העברית הלאומית ובפירושו הסוציאליסטי בקיבוץ, שהציב את העבודה ואת הטיול ברחבי הארץ מעל הכול.

לפני 7 באוקטובר ראתה הארכאולוגיה של האתוס היהודי הנוכחי בחינוך הזדמנות למוביליות, לקניית דעת, לפיתוח טכנולוגיות מתקדמות, רפואה ועוד – מטרות חשובות לכל הדעות. אכן, ערך ההגנה העצמית נעלה, הבנת החינוך במונחים של קדמה טכנולוגית ורווחה אנושית מרחיבים את הלב וראויים. טיולים ברחבי הארץ היפה והמרגשת שלנו מעוררים את הנפש. הייתי נותן הרבה כדי להחליף את המקלדת ואת שיחות הווטסאפ שהשתלטו על חיי בנטיעה של כרמים ובקטיף זיתים. אך איננו רשאים להסתפק בזה. אנחנו שואלים היום מחדש: מי אנחנו? בעבר, כשענינו על השאלה במונחי התקופה, גילינו את הממד הלאומי. אך כיום, כאשר אנו עדים לליקוי המאורות הגורף, התשובה לשאלה מתעדכנת. כאשר מעוזי

ההומניזם והאמונה נחטפו בידיים שונאות יש עניין לכל אדם ולכל קבוצה לחשוב מחדש על ההנחות שהובילו אותנו לשפל המדרגה האנושי הזה. יש עניין מיוחד לעם ישראל, מושא השנאה, להגדיר מחדש את יחסיו לספר. התובנה של הרצל, כי מצוקת היהודים היא הכוח להנעתם בחזרה לארצם, מקבלת משנה תוקף. כיום, כשאנו בארצנו, עלינו לתעל את המאבק באנטישמיות לשיקום ערכי האנושות העליונים, קדושת החיים, חירות, כבוד האדם ורווחתו. בזמננו, האנטישמיות החדשה והזיקה הייחודית של העם היהודי לספר, שבאה לידי ביטוי בתרומותיו לממד האוניברסלי העולמי, הם המושגים שלאורם יש לארגן את התשובה לשאלה מי אנחנו.

הצבת החינוך במקום עליון משליכה על מערכות החינוך בישראל ובעולם. לא מדובר רק במעמדו של המורה ובשאלות על תקציבי החינוך: אלו ברורות, חשובות ודוחקות. לא מדובר רק במעמדן של המורות והמנהלות, העושות עבודת קודש בכל מצב וקֶשֶׁר ישראלי. חשוב, כמובן, שהדברים יבואו לידי ביטוי במאבקי הסטודנטים בקמפוסים בישראל וברחבי העולם, אך חשובה מכך בנייתו של הממד התוכני וטיפוחו. נזכיר בקצרה שהמחויבות לערכים האוניברסליים פינתה את מקומה בתולדות הציונות לממדים הלאומיים בלבד. מי שהיה קוסמופוליטיקן במפנה המאה העשרים הָרְגִישׁ מוגבל ומצומצם לערכים הלאומיים, והגדיר את עצמו אנטי־ציוני.

יהודי מזרח אירופה ויהודי ארצות האיסלאם נשאו בגאון את הערכים הפרטיקולריים, ואהבתם לעמם ולארצם אפשרה להם לדלג מעל התשוקה ולהיות אזרחי העולם, חסרי כל זיקה לזהותם. אך היום יש לפתוח את העניין מחדש. התחלות יפות יש בהגות כמו זו של לוינס, שמעלה על נס את התלמוד ואת ערכי האתיקה המשולבים ביהדות. אך עלינו להתקדם מעבר להם. עלינו לטפח אמונה נאורה, שתבחין בין אהבת האל לתאוות נקם, להגביר את מחויבותנו להומניזם ולצמצם את אחיזת היאוש בעמדות פוסט־מודרניסטיות.

אנחנו מוצאים את עצמנו בעיצומה של החזית הזאת. החינוך ההומניסטי העיוני וחידוש הקשר ליצירה היהודית לגווניה, מהפיוט ועד ארון הספרים היהודי, מסמנים את הכיוון. הדגשנו יתר על המידה את ההבחנה בין חילונים לדתיים, בין חסידי הדמוקרטיה ובין הנאמנים לעולם היהודי. עיקר המאמץ הרעיוני, המשך המהפכה הציונית, המתדפק על דלתותינו בזמן הזה, הוא התדיינות נוקבת עם ההנחות שביסוד השנאה, וכמו שאנחנו הישראלים יודעים לעשות, עלינו לתת ליזמות להטמיע את הערכים האלו בקרב שכנינו ובני השיח שלנו בעולם. החינוך, מטרותיו ותכניו נדרשים להצטרף להגדרת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. במאבק זה אנחנו נלחמים למען חירותינו - בלי לשכוח את ייעודנו. הציונות של הרצל, לפיכך, היא שלב בגילוי ייעודנו.

פרופ' מאיר בוזגלו הוא מרצה לפילוסופיה באוניברסיטה העברית, בוגר אייסף, זוכה עיטור הנשיא לשנת תשפ"ג, וכיום יו"ר תנועת תיקון. תחומי מחקרו הם לוגיקה ומטאפיזיקה ומחשבת ישראל.

השפעת אירועי 7 באוקטובר על הבריאות הנפשית של אזרחי מדינת ישראל

ד"ר מיטל סימחי

מתקפת הטרור של ארגון הטרור חמאס בחג שמחת תורה, 7 באוקטובר 2023, הייתה אחת המתקפות הברוטליות שידעה מדינת ישראל, הן בהיקף פגיעתה והן באכזריותה. מספר רב של בני אדם נרצחו, נפצעו ועברו התעללות שכללה אלימות פיזית ואלימות מינית, ומאתיים חמישים ושלושה בני אדם, ובהם ילדים, בני נוער, נשים, גברים וקשישים, נחטפו לעזה. רבים מתושבי הדרום ותושבי הצפון נאלצו להתפנות מבתיהם באופן פתאומי, ורבים מתושבי המדינה כולה איבדו אדם קרוב, נחשפו למראות טראומטיים והם נתונים גם היום, בחלוף יותר מחצי שנה, תחת איום של טילים ורקטות. אפשר לומר כי אין אזרח בישראל שלא הושפע ממצב החירום המתמשך, בכלל היבטי החיים.

מתקפת הטרור ומלחמת "חרבות ברזל" שפרצה בעקבותיה הובילו את תושבי המדינה למצב של

מצוקה נפשית וטראומה מתמשכות, עקב תחושות של סכנת חיים והיעדר ביטחון במרחב הביתי, וכן עקב תחושת האָבֶל הקולקטיבי, הקשורה בין היתר לאובדן הנרצחים והחטופים. תחושות אלו גובות מחיר נפשי כבד מכלל אוכלוסיית ישראל, בדרגות חומרה שונות. על פי הספרות המחקרית, חשיפה לאירועים מהסוג הזה נחשבת טראומטית ועשויה לעורר או להחמיר קשיי תפקוד, תסמיני חרדה, דיכאון וטראומה, ולהשפיע על האדם בטווח הקצר ובטווח הארוך - בין שהאירועים נחו באופן ישיר, בחשיפה בלתי אמצעית לאירועים, ובין שנחו באופן עקיף, בחשיפה לאמצעי התקשורת ולסרטונים מהטבח או בעקבות היכרות עם אדם שחוה אובדן אישי. אומנם היקף ההשפעה על הבריאות הנפשית טרם נחשף במלואו, אך סקרים שנעשו לאחרונה מראים כי המלחמה והטבח הנוראי שינו לרעה את מצבם הנפשי של אזרחי מדינת ישראל, והעלו את מספר האנשים הפונים לאנשי מקצוע טיפוליים. רבים דיווחו על בעיות שינה, על עלייה בצריכת חומרים פסיכואקטיביים ועל עלייה בשכיחות תסמינים נפשיים, ובהם תסמינים פוסט-טראומטיים, כגון דיכאון, חרדה, דחק, לחץ, תשיות נפשיות וסיכון אובדני.

לאור זאת, נדרשת השקעה ממשלתית מקיפה שתאפשר לספק טיפול נפשי הולם ומותאם לצורכי האוכלוסייה מידי מומחים להתערבות במשבר ובטראומה במערכת בריאות הנפש והרווחה. ראשית,

קובעי המדיניות ונותני השירותים צריכים לגבש תוכנית התערבות שתכלול זיהוי צרכים, התערבות ראשונית, מניעה והתערבויות טיפוליות קצרות טווח וארוכות טווח, לכל מי שזקוק לעזרה נפשית באופן מיידי ומתמשך. תשומת לב מוגברת צריכה להינתן לקבוצות בסיכון, כגון אנשים שנחשפו למאורעות הקשים באופן ישיר, אנשים שחוו אובדן של קרובים, אנשים שנאלצו לעזוב את בתיהם ואת קהילתם, מתמודדים עם קשיים נפשיים ואנשים ממעמד סוציו-אקונומי נמוך. שנית, עקב הצורך הגדול, יש להוסיף באופן מיידי תקנים למשרות בתחום הטיפול הנפשי, ולהקדיש משאבים נוספים לחיזוק תשתית מערכת הבריאות הנפשית והמחלקות לשירותים חברתיים. שלישית, כדי לעודד את התושבים לפנות לטיפול יש לייחס משנה חשיבות לחינוך ולהשכלה בנושאי בריאות הנפש, להגברת המודעות לתסמינים הנפשיים ולצרכים הנפשיים, להקניית מיומנויות להתמודדות איתם ולהפחתת הסטיגמה סביב הפנייה לטיפול נפשי. כמו כן, יש לחזק את מערכת התמיכה החברתית, המשפחתית והקהילתית של הפרט, כדי לסייע בתהליך ההתמודדות ולהפחית את רמת הלחץ. במקביל, לאור הפגיעה הנוקבת בתחושת הביטחון האישית של כלל האזרחים במדינה, יש לפתח מדיניות ציבורית שתקדם תחושת ביטחון, שתחזק את האמון במדינה ובמוסדותיה ושתגביר את החוסן האיש, הקהילתי והלאומי.

למרות הקושי הגדול, אבקש לסיים בנימה אופטימית, ואציין כי כל משבר, מעבר לקשיים הרבים שהוא יוצר, עשוי גם להיות פוטנציאל לצמיחה והתפתחות. לכל אדם כוחות גדולים שיכולים לסייע לו להחלים, על אף הטראומה. בספרות המקצועית הדבר מתואר כ"צמיחה פוסט-טראומטית": שינויים פסיכולוגיים חיוביים המתפתחים באדם כתוצאה מהתמודדות עם אירוע טראומטי או עם קושי, וחושפים בו כוחות שלא היה מודע לקיומם. דוגמה לכך היא גורמי החוסן והכוחות שהתגלו בקרב תושבי מדינת ישראל בעקבות הטבח והמלחמה - רבים בחרו לעסוק בהתנדבות ובנתינה, וחזקו את תחושת הסולידריות, האחדות והערבות ההדדית בעם ישראל. הליווי והתמיכה שהעניקו המתנדבים עשויים לספק תמיכה רגשית לנפגעים ולהפחית את הכאב הנלווים למשבר, ומאפשרים גם למתנדבים עצמם לתעל את הקושי הרגשי שלהם לעשייה חיובית, ולתרום לשיפור בחיי מי שנפגעו. התגייסות זאת משקפת חוסן אישי וקהילתי, ותורמת לאפשרות של צמיחה פוסט-טראומטית הן ברמת הפרט הן ברמת הקהילה.

ד"ר מיטל סימחי בעלת תואר דוקטור בפילוסופיה מהמחלקה לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בן גוריון בנגב. עבדה כמרצה במחלקות לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בן גוריון בנגב ובמכללה האקדמית אשקלון. מחקריה עוסקים בטיפול

בדיכאון בהיריון ולאחר לידה, בטיפול בטרומה, בבריאות נפשית בקרב קבוצות אתנו־תרבותיות, בהתערבות טיפולית מבוססת ראיות בעבודה סוציאלית ובקידום מדיניות בריאות. ממצאי מחקריה פרסמו בכתבי עת בין־לאומיים, הוצגו בכנסים ברחבי העולם, וכן במושב מיוחד של כנסת ישראל בוועדה לקידום מעמד האישה ושוויון מגדרי בנושא קידום מענים לנשים עם דיכאון לאחר לידה.

לאחר לימודי הדוקטורט השלימה פוסט־דוקטורט ראשון באוניברסיטת מסצ'וסטס במחלקה לפסיכולוגיה וייעוץ. כיום נמצאת בפוסט־דוקטורט שני, באוניברסיטת בוסטון, במחלקה לעבודה סוציאלית. במהלך כל שנות לימודיה הייתה ד"ר סימחי חברה בקרן אייסף.

המשפחה המוחלשת: המשפחה כמקור ריפוי נפשי מרכזי בתהליך חזרה מהמלחמה

ד"ר שמואל וד"ר מירב שפירא

מאז פרוץ המלחמה הנוכחית גבר באופן ניכר העיסוק בהשפעותיה הקשות של המלחמה על מצבם הנפשי של אוכלוסיות רבות ומגוונות: הנפגעים, הלוחמים, תומכי הלחימה, המפונים, משפחות השכול - והרשימה ארוכה. בקרב כלל האוכלוסייה עלה מספר הפניות לגורמי טיפול. מחקרים רבים עוסקים בגישות שונות לטיפול בטרומה ובהשפעות המלחמה על המצב הנפשי. ארגונים רבים, ממשלתיים ושאינם ממשלתיים, נרתמו להציב מענה ראשוני בנושא, ובשל המחסור הכבד באנשי טיפול ניכרת המצוקה בתחום במידה רבה. דווקא משום כך יש לשים היום דגש רב על כוחה המרפא של המשפחה. הקניית כלים פסיכוכינטיים להורים, לבני זוג ולבנות זוג ואף לאחים ולילדים יכולה לסייע ביצירת מענה של ממש אל מול המחסור הרב.

המחקר בתחום זה בעולם עשיר. כלים פסיכו-חינוכיים שונים שפותחו - כגון ליווי והדרכה, עלוני הדרכה, מערכי עבודה בסדנאות וקבוצות - נועדו לתת להורים, לבני הזוג ולשאר בני המשפחה את האפשרות לסייע בהתמודדות הנפשית במצבי חירום ומצוקה. משפחות לחולי סרטן, לחולי סכיזופרניה, למתמודדי נפש ולמתמודדים עם נטיות אובדניות ועוד מקבלות תמיכה פסיכו-חינוכית המקילה לאין שיעור את ההתמודדות הנפשית, הן על המטופל עצמו והן על סביבתו הקרובה. המחקר בנושאים PTSD (הפרעת דחק פוסט-טראומטית) ו-STSD (הפרעת דחק פוסט-טראומטית משנית) הפך לנצרך יותר בעקבות המצב בארץ, והדרכות פסיכו-חינוכיות השמות במרכז הבמה את המשפחה כמקור ריפוי מרכזי עשויות לתת בתחום זה מענה מערכתי בעל ערך רב.

הצורך של נפגעי הטראומה במענה של ממש, בדמות כלי התמודדות וסיוע, וההכרה בכוח המשפחה לתת להם את המענה הזה התחדדו בקרב הציבור כשפורסם סיפורו האישי והנוגע ללב של החייל עידו גל רזון. יותר משלושה מיליון צפיות בסרטון שבו הוא מספר את שעבר עליו העידו על ההשתתפות הציבורית במאבקו הקשה. עידו לחם בקרבות הקשים במבצע "צלול כיין" בעזה, ויצא שלם בגופו - אך לא בנפשו. משפחתו ספגה את כל הקשיים שעבר, מן הסימנים הראשונים של ההפרעה ועד למלחמה מול הרשויות בניסיון לקבל הכרה בסבלו ובסבלם.

מעמדה המרכזי של המשפחה בישראל הוא מהגבוהים בעולם המערבי. כמדינה מפותחת, ישראל עומדת בראש הסולם בתחום זה. דווקא בשל כך, יש לנצל משאב זה כדי להפוך את המשפחה מגורם פסיבי ומושתק, שלפעמים אף נתפס כגורם מפריע, לגורם אקטיבי, ולהשקיע משאבים להפיכתו לגורם טיפולי מרכזי. ככל שנעים על פני הגלובוס ממערב למזרח, מקומה של המשפחה עולה. חשיבותה, מרכזיותה, כבודה ומעמדה נחשבים יותר. גם במדינות המזרח שבהן ישנה ירידה בילודה, מרכזיות המשפחה עדיין גבוהה, וגם בישראל עצמה, ככל שנעים מן המרכז לכיוון פריפריה (המזרחית, החרדית והערבית), מעמד המשפחה כגורם מכונן בחיים עולה. לחום המשפחתי תפקיד מרפא.

לעומת זאת, העמדה הנוקשה של חלק מאנשי הטיפול, המשמרת את כוחה של הסמכות הטיפולית בידי קבוצה מצומצמת, הטרוגנית לעיתים, עלולה לגרום נזק נפשי הדומה בערכו לנזק הגופני שנוצר מן הקונספציה הביטחונית והתנפצותה במלחמה הנוכחית.

פעולה פשוטה המכוונת את המשפחה ללוות את תהליך החזרה של החייל לחיי האזרחות יכולה לכלול מודלים כגון גשר מאח"ד (מודל שפיתח פרופ' מולי הד מהמרכז לשעת חירום) או מודל מעש"ה (מודל שפותח במרכז הבין-לאומי לחוסן תפקודי). מודלים אלו, במעט התאמה, הכוונה וליווי, יכולים לתת למשפחה כלים להתמודדות.

הנחיה (מבוססת מחקר), המציבה למשפחה מפה עם שלושה אתגרים לקידום החוסן המשפחתי: התארגנות, תקשורת ומשמעות, יכולה, באמצעות מיקוד מעשי פשוט, לעזור למשפחה להיות לעוגן מכריע בתהליך ההחלמה וההתמודדות. אתגר ההתארגנות ממקד את המשפחה בפיתוח יכולות מעשיות נדרשות, לרבות השקעת זמן בבילוי ובהפוגה; אתגר התקשורת ממקד את תשומת לב המשפחה בהשפעתה של התקשורת הפנים־משפחתית על המצב, לשלילה או לחיוב, ומגייס את המשפחה ליצירת תקשורת מיטבית בעזרת כלים בסיסיים לתקשורת חיובית. אתגר המשמעות ממקד את המשפחה בגיוס מענה לצורך הגובר בהעמקת המשמעות, דרך מקורות הכוח המשפחתיים, האמונות והכלים העומדים לרשותה לצמיחה מתוך המשבר.

ביזור מושכל של המרחב הטיפולי ורתימת הכוח המשפחתי עם כוחות אחרים, כגון הכוח הקהילתי או הזוגי, מסוגלים להכריע את הכף בעיבוד הרגשי ובריפוי הנפשי. אי־רתימה של הכוח המשפחתי, בשל זלזול בכוחו הפסיכולוגי המרפא או בשל חוסר ההבנה של משמעותו ככוח חיובי חיוני, תשאיר את המשימה לשמירה על הבריאות הנפשית בידי קומץ מטפלים, שאינו יכול לעמוד בפרץ.

מן השורות לעיל יכול להשתמע, כביכול, שיש לכותבי המאמר טענה כלפי מאן דהו. על כן חשוב לנו לציין כי תפקידו של המאמר אינו לדבר סרה, אלא לעורר את כל מי שהדברים נוגעים בו. לכולנו משפחות

המאותגרות בעת הזו בשל המצב המלחמתי שבו אנו נתונים כעם. ראשית כול, עלינו לפקוח עין על סביבתנו. זוהי האכפתיות הבסיסית ביותר שעליו העם היהודי מחונך. כחברי אייסף, הרגישים עוד יותר לסביבתם, עלינו לתת את הדעת כיצד אנו, כבני משפחה, יכולים להיות לזרקור אור וכוח, ולו ברמה האנושית הפשוטה. מעבר לכך, כל יוזמה חברתית המגייסת את המעטפת המשפחתית לסייע מבורכת ונצרכת. בראשית המלחמה פעלו אנשים רבים באופן עצמאי, והיו לאות ולמופת של גבורה וסולידריות. דמויות אלו, שהקריבו את נפשם למען האחר, הם דגל וסמל לכולנו, ועלינו לשמר את זכרם בכך שנפעל גם אנחנו, ביתר שאת, ביוזמות פרטיות, בלי לחכות לאף "גורם בכיר" שיעשה את הדברים. על מצע האכפתיות הטבעית, המשפחתית, הפשוטה, יש ליצור מאגר מידע פסיכוכינטי, שייתן כלים למשפחות ויחזק את כוחה המרפא של המשפחה בתוך המרחב הטיפולי הקיים.

ד"ר שמואל שפירא הוא מרצה לשעבר במכללת אורות ישראל באלקנה. תחומי המחקר שלו כוללים התמודדות זוגית במצבי חירום ושגרה, חוסן זוגי וכלים פסיכוכיניים במרחב המשפחתי. המחקר שערך בנושא התמודדות זוגית בקרב שלוחי חב"ד מציב מודל חדשני לפילוח החוסן הזוגי.

ד"ר מירב שפירא היא בוגרת אייסף, מרצה במכללת אורות ישראל באלקנה. תחומי המחקר שלה הם שילוב של פסיכולוגיה עם עקרונות פסיכולוגיים העומדים במרכזן של יצירות תורניות מאוחרות, כגון יצירותיהם של הרב קוקו והרב גיזנבורג. במחקרה היא סוללת דרך פעולה טיפולית המשלבת חשיבה יהודית במסגרת המחקר הפסיכולוגי המערבי.

ד"ר שמואל וד"ר מירב שפירא הם בעלי קליניקה פרטית בטיפול בזוגות. הם פועלים יחד כמטפלים ומפתחים כלי התמודדות שונים להעצמה זוגית. הספר אי־זוגי פרי עבודתם חושף את האפשרויות להעצמה ולפיתוח החוסן הזוגי מתוך הקשר הזוגי עצמו. הספר הוא נדבך פסיכו־חינוכי למבחר כלים שהשניים פיתחו.

עד מתי נטמון את הראש בחול?

ד"ר חדוה טרגר

המחנק בנשמה לא מרפה, עמוק הוא חבוי בבטנו והתפרץ במלוא עוזו ב־7 באוקטובר 2023. מלחמת יום כיפור שוב באוויר, ועימה סערת רגשות למראה פניה של החברה בארץ, העומדת נבוכה ומרוסקת. התחושה המכאיבה כאילו היה הכול לשווא, ומעל לכול, אובדן החיים הרבים שנגדעו במחדל לאומי גדול כל כך. שנים רבות לפני 7 באוקטובר בהקו על הקיר כתובות הנרטיב המתקרב, והשתיקה רעמה. הפעם, המלחמה אינה בגבולות המדינה. הפגיעה הברברית נעשתה בתוך בתיהם של נשים, קשישים, תינוקות וילדים, בתוך המדינה שהוקמה כדי להבטיח את ביטחון אזרחיה והעם היהודי. "שִׁרְפָה, אחים, שִׁרְפָה!" צעק המשורר בגולה, אך השִׁרְפָה לא כובתה. מדינות אירופה שתקו אז אל מול הפוגרומים שכילו את אחינו לאור היום, באין מפריע. זה היה שם בגולה, אך כיום פורצת השרפה בעוצמה בתוך ארצנו, ללא הבחנה בין יהודים ולא יהודים, והמדינה, על כל ראשיה, ממשלותיה ומוביליה, דוממת, ושולחת את בניה להמשיך ולהילחם על הגבולות כאילו הייתה זו אותה המלחמה. הסופר אלי ויזל נהג לומר כי הטרגדיה של העם היהודי היא שתמיד העדיף לשמוע להבטחות ידידיו וחבריו

ולא האזין לאיומי אויביו. הבטחות ללא מחויבות קל יותר למלמל מאשר לומר את האמת. כבר בשנותיה הראשונות של המדינה לא היסס בן-גוריון לומר דברי תוכחה על כך שלא פעלה כמדינה למופת, כנדרש מייעודה ומייחודו של עם ישראל כעם סגולה ("אור לגויים"). לפיו, הדאגה האמיתית והקשה היו "הפגמים, הליקויים, הקלקלות והחולשות שבפנים". הוא היה משוכנע כי גורלה של מדינת ישראל לא יוכרע בחזית המדינית הבין-לאומית, אלא בחזית הפנימית: "עתידנו אינו תלוי במה יאמרו הגויים, אלא במה יעשו היהודים", ועוד הוסיף כי את העוצמה הפנימית המכרעת יש לבצר ולטפח "ביצרון מוסרי, ביטחוני ומשקי", לעקור את "הנגעים הפנימיים" ולהגביר את יכולתנו היוצרת (בס, 1961). חוסנה הפנימי של החברה הישראלית בשקיפות האמת וַיִּיחַד" האמיתי - הם שיקבעו את גורלה של מדינת ישראל, את מעמדה בזירה הבין-לאומית ואת ערכה בעיני העם היהודי בתפוצות. גיבוש הביטחון הפנימי והחיצוני הוא אחד מתפקידיה החיוניים של המדינה במערכת יחסיה עם אזרחיה. באותה שבת שחורה אבדה תחושת הביטחון לא רק לתושבי העוטף, אלא לכל אזרחי המדינה. באחד התיעודיים שכתבתי על משפחתי, כבת לניצולי שואה, ראיתי סממני בריחה מהאמת בחיי המשפחה בעיירה ברומניה: "אימא אהבה לקרוא הרבה עיתונות רומנית ולהתעניין במה שקורה. באחד הפעמים סיפרה, כי זורקים את היהודים מהקרונות, וטובחים

יהודים בבוקרשט וביאסי. היהודים בעיירה החלו לסגור חלונות ולהאפילם". האמת זעקה ברחובות, והאפלת החלונות נועדה לעמעם את האמת שרבעה לפתחי בתי היהודים בשואה. גם שם, בגולה, נטמן הראש בחול במידת־מה, אך מה היה מפלטם של היהודים בהיעדר מדינה? בכל מקום שבו מצא היהודי הנודד בית זמני להניח את ראשו שמע קריאות גלויות להכות ביהודים, להורגם ולהשמידם, כי "זרים הם לנו, אויב בתוכנו, מפגע בחיינו". אלפים מבני עמנו נרצחו בעידוד ממשלות ומלכים. ועתה מה? מי האויב שלנו מבפנים, שהוביל למחדל הטראומתי של רצח, אונס והבערת האש ביישובים הישראליים?

יהירות, היעדר אחריות, הסתה ופלגנות לא התחילה היום, אלא נוצרה במשך שנים רבות, בעקבות פעולתן של כמה ממשלות, כחלק משיטת "הפרד ומשול" - שיטה שיצרה הפרדה ופיצול בציבור המתנגד, במטרה להחליש את כוחו; שיטה שבה כל האמצעים היו לכשרים, ולא בחלו בהסתה, בהפחדה, באיומים ובשקרים, מתוך מגמה להסתיר את האמת (כהסתרת מסמכי גולדה מאיר במלחמת יום הכיפורים ופרוטוקולים של ההתמודדות עם מגפת הקורונה למשך שלושים שנה). שיטה זו מונעת מכוחות שנאה והתנגדות, ומסיטה מעיסוק בנושאים חשובים ועיקריים לטובת האזרחים, כמו החיים בביטחון, יכולת הפרנסה בכבוד, מניעת התחלואה והענקת חינוך מיטבי לילדים. כיום מפנים יישובים, עוקרים

אנשים מבתיהם, קהילות מתפוררות וההפרדה הולכת וגדלה. פילגו אותנו ופגעו בנושיות בלכידות ובסולידריות החברתית שלנו. האם, למרות השיטה, הייתה משילות? אם כן, היכן נעלמה ב־7 באוקטובר? במשך שתי יממות עשו מחבלי חמאס ביישובים כבשלהם, בלי שצה"ל הוזעק לסייע, במרחק שעה ורבע נסיעה מתל אביב וחמש דקות טיסה מבסיס חיל האוויר. פשוט מדהים. היכן הייתה המדינה והיכן היה צה"ל בשעות הקריטיות האלה? עד מתי נמשיך לטמון ראשינו בחול?

פוליטיקאים המכנים עצמם "מנהיגים" מרשים לעצמם להישיר מבט, להסתכל לאזרחים בעיניים ולשקר - ללא היסוס או חרטה - ואינם רואים בשקר כל בעיה. מבחינתם, השקר אינו מגונה, אינו תופעה לא מוסרית או טקטיקה מסוכנת, אלא הוא נורמה מחויבת מציאות. נורמה זו מלווה בהנחות מוטעות, ביהירות ובנהייה אחר כוח ואגו, המוזנות בגורמים תועלתניים חיצוניים וזרים למדינה (עמותות וקרנות מחוץ לגבולות ישראל). האם קיימת מנהיגות? מנהיגים דרושים לנו, ולא גנרלים או גיבורים, כי מזמן הופקר ביטחון האזרחים, והרי במציאות החדשה הפוך העורך לזירה העיקרית, הזירה שהפקירו באוקטובר 2023.

הטמנת הראש בחול היא בחירה. יש להיזהר משלושת המוקשים: **אדישות** תמיד תחבור אל האויב. כשננוח באזור בטוח נירדם, וכשנתעורר נמצא את עצמנו

בסביבה שאיננו חלק ממנה; **סיפורים** הם כל שאנחנו מספרים לעצמנו בניסיון לשכנע בצדקתנו, והם שבולמים אותנו מעשייה ומשינוי; **ותירוצים** פוטרם אותנו מאחריות, בהיעדר מחויבות. עלינו להביט לעצמנו בעיניים, להוציא את הראש מהחול ולשאל שאלות.

הישגיה של מדינת ישראל בשנים הראשונות להקמתה, במציאות האפורה של "ימי תלאות ומצוקה", ידעה את "תנופת־היצירה ועוז־הרוח וכושר־המעשה". וזה הדבר היחיד הנותן את התקווה לבנייה עם רוח האדם. כאז, כן עתה: "שִׁחְקִי, שִׁחְקִי עַל הַחֲלוּמוֹת [...] כִּי בְּאָדָם אֶאֱמִין". האמונה באדם היא אבן יסוד בקיומנו עלי אדמות. בלעדיה הופך עולמנו ליער של חיות טרף. טיפוח האמונה באדם בצד ערכי מוסר הנביאים, כפי שנטבעו במגילת העצמאות בהקמת המדינה, ישמש מגדלור להבראת החברה הישראלית.

שונו פניה של המדינה ואין יודעים מה יהא גורלה. ואם אנו זקוקים לה כל כך, עלינו להבין כי אנו אחראים לגורלנו בה. נעשה עתה בחירה אחרת, ולא נטמון את ראשינו בחול, כי עלינו להיות אור התקווה ליום המחר, ולא כאתמול. ארץ ארצי, אל דומי! נזכור יחד את החולמים והלוחמים שהקריבו עצמם למען חיוניות החיים, רוחו של האדם והמשך קיומם של הדורות הצעירים במדינת העם העברי. אין לי ארץ אחרת.

ד"ר חדוה טרגר נולדה בכפר חסידים, גדלה בקריית חיים וגרה בקריית אתא. מנהלת תוכנית תעודת הוראה להנדסאים ולמהנדסים במכללת שאנן ומלווה פדגוגית של התוכנית, מרכזת תוכנית להשלמת תואר בחינוך מיוחד להנדסאים בעלי תעודת הוראה. מרצה במסגרות אקדמיות בפקולטות שונות - חינוך וחברה, מנהל עסקים ומשאבי אנוש. מכשירה ומלווה עובדי הוראה, בעלי תפקידים וצוותי ניהול במערכת החינוך, במרכזי הדרכה, בפסגות ובארגוני המורים. מעשירה ומכשירה עובדי שלטון מוניציפלי, מוסדות וארגונים. עוסקת בייעוץ ארגוני ובניהול פרויקטים ארציים ומקומיים בתחומי חינוך, תרבות וחברה. מלווה בניית פלטפורמות למנהיגות קהילתית, חברתית, עירונית, ופוליטית. מדריכה ומלווה קבוצות הורים.

בעברה הייתה מרכזת חינוך חברתי בתיכון קריית חיים, ניהלה בית ספר יסודי ומכללה טכנולוגית של אורט ישראל, ניהלה אגף בעיריית חיפה וכיהנה כסמנכ"לית עירייה. יזמה והובילה מודל ייחודי של בתי ספר קהילתיים במדינת ישראל. סופרת (הורים ממנפים הישגים ולמרות הכול) וכותבת טורי עמדה, משוררת, מפיקת אירועים, בת לניצולי שואה, יזמה ויסדה תנועת אזרחים הפועלת להובלת שינוי במנהיגות המדינה והקימה עמותה לצידה.

תמצית חייה מסתכמים באמירותיו של וולט דיסני, שהוא לה דמות השראה: "אם אתה מסוגל לחלום זאת, אתה מסוגל לבצע זאת", ו"אתה יכול לחלום ולעצב את המקום היפה ביותר בעולם, אך נדרשים אנשים כדי להפוך את החלום למציאות".

יחסינו לאן: פריפריה־מרכז ביום שאחרי המלחמה

שירן טייב אלמקיאס

בשנות החמישים והשישים של המאה העשרים יושבו עולים מארצות אסיה ואפריקה ביישובים וערים המרוחקים מהמרכז הכלכלי של ישראל, במטרה לייצר מעוז יהודי באזורים הללו ובכך לחזק את שליטת המדינה באזורי הספר. עד מהרה יצרו השונות התרבותית של העולים וריכוזם הגאוגרפי פערים חברתיים כלכליים מן האוכלוסייה הוותיקה, עולי ארצות אירופה ואמריקה שעלו לפני קום המדינה, שלרוב התיישבו בערי המרכז. המאמר הנוכחי דן בפערים בין הפריפריה הגאוגרפית והחברתית לבין המרכז, ברווחה ובחינוך, ובסכנה הטמונה בהעמקת הפערים הללו בעקבות המלחמה.

כיום חיים באזורי הפריפריה כ־2.2 מיליון איש, שהם 24.5% מהאוכלוסייה בישראל. ברבות השנים הפערים החברתיים הכלכליים על רקע עדתי אומנם הצטמצמו (למשל, דהן, 2013), אך גם כיום יש אי־שוויון חברתי וכלכלי על בסיס גאוגרפי בין הפריפריה למרכז. לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בפריפריה הגאוגרפית מצפון ומדרום כרבע ממשקי

הבית חיים בעוני. הסיכון לכך גבוה יותר ביישובים פריפריאליים (36.9%) מאשר ביישובים מרכזיים. כמו כן, לפי דוח מבקר המדינה משנת 2021, ביישובים פריפריאליים שיעור הפונים למחלקות לשירותים חברתיים בשל "עוני, קשיי הכנסה ותעסוקה" גדול ב-59% מהשיעור הממוצע הארצי של הפונים בשל סיבה זו. עם זאת, השיעור הממוצע של התקנים הבלתי מאוישים של עובדות סוציאליות ועובדות רווחה בערים אלו הוא 13.1%, גדול פי 1.75 בקירוב ממקבילו ביתר הארץ (7%).

את היכולת של אדם או משפחה לשנות את מעמדם החברתי הכלכלי ולצמצם את השפעות עברם על עתיד חייהם מתאר המושג "ניעות חברתית" (מוביליות). בישראל, ככל שהיישוב רחוק ממרכז הארץ וככל שהמצב החברתי הכלכלי שלו (או של המועצה שהוא משויך אליה) חלש יותר, כך נמוכים סיכוייו של האדם המתגורר באותו היישוב למוביליות. הפערים והקשיים של תושבי פריפריה בניעות חברתית באים לידי ביטוי במעגל קסמים הקושר בין הכנסה והשכלה ובין השכלה והכנסה. הפער הכלכלי העיקרי בישראל הוא בין אקדמאים ללא אקדמאים (Gabay-Egozi & Yaish, 2019). גם כשלושים שנה לאחר מהפכת המכללות נוטה האי־שוויון בחינוך להימשך. לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שיעור בעלי תעודה אקדמית ביישובים מרכזיים גבוה בכ-70% מאשר ביישובים פריפריאליים ופריפריאליים מאוד,

ושיעור בעלי תואר ראשון, שני או שלישי בשנת 2017 ביישובים פריפריאליים ופריפריאליים מאוד היה פחות מ־20%. מעגל הקסמים של הכנסה והשכלה מותיר את ילדי הפריפריה במבנה הזדמנויות מוגבל מאוד למוביליות, ואינו מאפשר להתיר את הקשר הבין־דורי של המעמד הכלכלי והחברתי.

המלחמה שפרצה ב־7 באוקטובר 2023 מציבה איום ממשי ומיידי להעמקת הפערים שהיו קיימים זה כבר בין הפריפריה למרכז, ולשעתוק מתמשך עוד יותר של היעדר הזדמנויות למוביליות חברתית. המצב הרגשי והפיזי המורכב שעיימו מתמודדים הילדים המתגוררים ביישובי הפריפריה, שנחשפו - ועודם חשופים - לאיום מיידי ומתמשך על חייהם, הוא מצב סבוך, שעשוי להפוך את צמצום הפערים למשימה קשה עד בלתי אפשרית.

כדי לצמצם את הפערים - לא רק אלו שהיו קיימים זה כבר, אלא גם אלו שנוצרו בגלל המצב הביטחוני - נדרשים משאבים מוגברים בתחומי הרווחה והחינוך. כדי לאפשר לילדים הללו, דור העתיד של החברה בישראל, הזדמנות ותקווה לחיים טובים יותר, נדרשים איוש מלא של תקני עובדות סוציאליות וגורמי רווחה; הרחבה של מצבת כוח האדם של הגורמים הטיפוליים; ניתוב משאבים והגדלה תקציבית של ממש בתחומים אלו, וכן נדרשת מעטפת מאסיבית ואינטנסיבית של נשות חינוך ואנשי חינוך. כל אלו עשויים להיות צעדי מדיניות ראשוניים שימנעו את הרחבתם והעמקתם

של הפערים החברתיים והכלכליים בישראל בין
יישובי הפריפריה למרכז.

שירן טייב אלמקיאס היא דוקטורנטית בביה"ס
לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד,
האוניברסיטה העברית. בעלת תואר מוסמך
במדיניות ציבורית וממשל, בהצטיינות. במחקרה
טייב אלמקיאס בוחנת כיצד משפיע האופן
שבו קובעי מדיניות ומיישמי מדיניות תופסים
עוני ועניים על מדיניות חברתית. מחקרה עטור
פרסים (הפרס לחקר מדיניות חברתית ע"ש
פרופ' אברהם דורון ז"ל; פרס למצוינות וחדשנות
במחקר ע"ש ברכה בן צבי ז"ל), וזכה להכרה
בידי המוסד לביטוח לאומי, באמצעות תמיכה
של קרן המחקרים.

כשטראומה קולקטיבית מצטלבת עם טראומה תרבותית

ד"ר זהורית אסולין

טראומה קולקטיבית היא חוויה מסכנת חיים שחוזה חברה או קהילה שלמה - כגון מלחמה, אירוע טרור, אסון טבע, מגפה, אסון כלכלי, או טבח - העלולה לערער את המרקם החברתי. לאור ההגדרה הזאת אפשר לראות באירועי 7 באוקטובר 2023 טראומה קולקטיבית. אירוע הטרור הצית מלחמה והביא לאובדן חיים, בית, רכוש וקהילות, והוביל לפליטות, לעקירה בלתי-ברירה מהבית ומהסביבה הקהילתית המוכרת. בקרב רבים נפגעו הנחות היסוד שעליהן ביססו את משמעותם כאזרחים בחברה הישראלית; נפגמה התחושה שאנו חיים במדינה שתגן על אזרחיה בכל מצב, נפגמה התחושה שמדינתנו חזקה ואזרחיה לא יחוו פגיעה המונית ואכזרית מידי האויב, נפגמה החוויה שיש ביכולתנו לשמור על אהובינו ולהגן עליהם. עוד ועוד משמעויות שהענקנו לחיינו והיו תשתית למרקם החברתי התערערו ונפגעו. זוהי פגיעה באנשים ביחידים, אך גם במרקם משמעות החיים שלנו כחברה.

אוכלוסיות מוחלשות בטרומה קולקטיבית

אצל מרבית האנשים, בין שנכללו במעגלים הרחוקים מן הטרומה ובין שנפגעו ישירות, מתקיים בחלוף הזמן תהליך התאוששות, אך אחד הממצאים הבולטים במחקרים של טרומות המוניות הוא הפגיעה הנרשמת בקרב אוכלוסיות מוחלשות, המתקבעת ואינה מגיעה לכלל החלמה. במחקר מ־2006 שהוביל פרופסור יובל נריה בבית חולים פסיכיאטרי בניו יורק נמצא ששנתיים לאחר אסון התאומים רוב האוכלוסיות שעדיין סבלו מדיכאון, מחרדה ומהפרעות פוסט־טרומטיות היו של מהגרים, חלקם ללא אזרחות, ושל מבוגרים, נשים וחולים כרוניים. ממצאים דומים התגלו לאחר מתקפת הטרור במומבאי ב־2008. אוכלוסיות מוחלשות שילמו מחיר נפשי גבוה יותר.

טרומה קולקטיבית וטרומה תרבותית

ארצה להוסיף רובד על הקיים בנוגע לפגיעה של טרומה קולקטיבית בקרב אוכלוסיות מוחלשות. אחד המאפיינים של אירוע טרומטי הוא עירור תגובת שרשרת של אירועים טרומטיים מוקדמים יותר, מהעבר האישי או הקולקטיבי, כהצטלבות בין טרומה קולקטיבית לטרומה תרבותית. טרומה תרבותית מתרחשת כאשר קבוצת אוכלוסייה כלשהי מרגישה שהיא נתונה לאיום מן הממסד, או לחלופין, מקבוצות אחרות בחברה, ושאיורע זה מותיר סימנים

בתודעה הקבוצתית שלה, מסמן את זיכרונות הפרטים שבה לנצח ומשנה את זהותם העתידית בדרכים יסודיות, שאינן ניתנות לביטול.

אירוע טראומטי שחוות אוכלוסיות מוחלשות, שהגיעו למצבן, בין השאר, עקב טראומות ממסדיות, חברתיות ותרבותיות קודמות, מעורר תגובת שרשרת, והטראומה הקולקטיבית מעוררת את חוויות הטראומה התרבותית. במחקר מ־2021 שבו רואיינו נפגעי הוריקנים מהקהילה הפורטוריקנית בארצות הברית נמצא שלאסון הסביבתי הקשה, שכלל אובדן חיי אדם, פגיעה קשה ברכוש ופינוי מאזור המגורים, נלוותה חוויה של חוסר אמון במוסדות המטפלים. בין השאר, הטראומה הקולקטיבית חושפת בגלוי הזנחה ממסדית רבת־שנים. לאור זאת, אפשר לשער שמאז אירועי 7 באוקטובר נתונים קהילות וחבריהן מאזורי פריפריה גאוגרפית ותרבותית במצב פגיע יותר. הן היחידים והן הקהילה כשלעצמה מצויים בסיכון גבוה יותר למצוקות נפשיות ולעמידותן לאורך זמן.

מה תפקיד מוסדות המדינה והחברה האזרחית במצב כזה?

לאור המתואר לעיל יש לבחון ברגישות יתר את הטיפול הממסדי בקרב קהילות מאזורי פריפריה תרבותית וגאוגרפית. יש להפנות תשומת לב לאוכלוסיות מוחלשות שנפגעו מטראומה קולקטיבית. להלן כמה הצעות אופרטיביות שיסייעו לחזק את החוסן האישי

והקהילתי (אפשר לראות בכך גם הזדמנות לתיקון טראומות עבר של הקהילה הנפגעת). ההמלצות המתוארות נשענות, בין השאר, על מאמרה של שירה איתן, המופיע באתר שתי"ל.

השתתפות בקבלת החלטות - לאחר טראומה קולקטיבית עולה צורך בקבלת החלטות רבות המשפיעות על עתידם של היחידים. נפגעי הטראומה הקולקטיבית איבדו באופן מיידי, פתאומי ורחב כל שליטה על חייהם. על כן יש חשיבות רבה לשתתפות בוועדות הציבוריות, בשיקום הקהילה ועוד, כדי לאפשר להם לבסס חוויה של השפעה על חייהם. למהלך זה ערך מוסף בטיפול בטראומה וביצירת חוסן אישי וקהילתי.

השתתפות בבניית נרטיב - במקרים רבים הנרטיב מוכתב בידי קבוצת ההגמוניה ומדיר אוכלוסיות מוחלשות מהשיח. דבר זה מחליש אותן בשנית, שכן קולן, עדותן וסיפוריהן אינם נשזרים בנרטיב הכללי שנבנה. בתהליך השיקום יש לאפשר לכל הקבוצות והקהילות לבנות יחד את המשמעות והנרטיב של האירועים.

יצירת מוסדות קהילתיים בקרב קהילות מוחלשות - כדי ליצור חוסן קהילתי לא די בטיפול פרטני בנפגעי האירוע הטראומטי שאובחנו כסובלים מפוסט-טראומה. יש ליצור מבנים ומוסדות קהילתיים שיאפשרו טיפול בקהילה ובתחושת החוסן הקהילתי. טיפול זה יאפשר לעודד את חברי הקהילה לשיקום

פרואקטיבי של חייהם ושל קהילתם, לאחר אירועי הטרור הקשים שפגעו במרקם חייהם. במאמר קצר זה סקרתי את הידע הקיים כיום בתחום העמידות של סימפטומים פוסט־טראומטיים בקרב אוכלוסיות מוחלשות במצבים של טראומה קולקטיבית. כמו כן, שפכתי אור על המורכבות שיש בהצטלבות שבין טראומה קולקטיבית לטראומה תרבותית. לבסוף, הצעתי כמה רעיונות להתמודדות עם מציאות חברתית סבוכה זו, בתקווה לאפשרות לתיקון טראומות העבר ויצירת משאבי חוסן בהתמודדות עם הטרומה הנוכחית של אירועי 7 באוקטובר.

ד"ר זהורית אסולין היא פסיכולוגית קלינית, מרצה במכללה האקדמית אשקלון וחוקרת בנושא פסיכולוגיה ורב־תרבותיות. ספרה תרגום בטיפול פסיכואנליטי יצא לאור בהוצאת רסלינג בשנת 2024. בעקבות אירועי 7 באוקטובר התנדבה לתת מענה טיפולי בעיר אופקים, בשכונת "מישור הגפן", שבה נרצחו כחמישים אזרחים ואנשי כוחות הביטחון.

שלושים שנה למהפכת המכללות האקדמיות

ד"ר מוטי גיגי

אנחנו בעיצומה של מלחמה שהתפרצה לאחר השבת של 7 באוקטובר 2023. בלב המרחב הזה נמצאת המכללה האקדמית ספיר, שאני נמנה עם הסגל הבכיר שלה. המכללה איבדה בטבח כמה עשרות סטודנטים, עובדי מנהלה ומרצים, ובימים אלה היא מתנהלת תחת אש. תלמידיה ומרציה עובדים ממלונות ומאכסניות בכל חלקי הארץ, תוך אֶבֶל כבד על אובדן יקיריהם ומאבק נואש להשיב את בני משפחותיהם שנחטפו. ברקע כל הקשיים הללו - שאנחנו חווים מאז אפריל 2001, עת נפל הקאסם הראשון בשדרות - המכללה, הנמצאת על קו הגבול עם עזה, פתחה את שנת הלימודים האקדמית ב־24 בדצמבר 2023. זהו שבוע סמלי מבחינה היסטורית.

ביום שני 27 בדצמבר 1993, בירושלים, בשעה 10:01, התכנסה הישיבה המאה ושישים וחמש של הכנסת השלוש-עשרה לדון בהצעת חוק המועצה להשכלה גבוהה (תיקון - מכללות), התשנ"ד-1993. הדיון החל

בדצמבר 1993 והסתיים ב־24 בפברואר 1995, והוביל לחקיקת התיקון העשירי לחוק המועצה להשכלה גבוהה (1958). חוק זה הוא שהחל את "מהפכת המכללות". אדריכל המהפכה פרופ' אמנון רובינשטיין ז"ל היה שר החינוך מטעם מר"צ בממשלת רבין.

שלושים שנה לאחר מכן, למרות הביקורת הרבה שיש לי על מהפכת המכללות ועל הרפורמה במערכת ההשכלה הגבוהה - רפורמה או מהפכה זו הגדרה שיחנית, התלויה בעיני המתבונן, אך כיום, בעודנו שרויים כולנו במחאות ברחבי המדינה בעקבות הרפורמה או ההפיכה המשטרית במערכת המשפט בישראל, במומנט בהיסטוריה הישראלית שבו הקיטוב והשיסוע הגיעו לשיאים שלא ידענו כמותם ובשעה שחצי עם שונא את חציו האחר - אגדיל ואומר שמהפכת המכללות היא אחת המהפכות החשובות והחיוביות שקרו בעשורים האחרונים בישראל.

המהפכה פתחה את שערי האקדמיה לקבוצות רבות שהאופציה להשכלה גבוהה הייתה חסומה בפניהן, והעלתה למודעות הציבור ביקורת חריפה על הדברים שהיו צריכים להיעשות במערכת ההשכלה הגבוהה. אוסיף ואומר שבתוך כל סבך המורכבויות וצומת הדרכים שבהם נתונה החברה בישראל, גם מערכת ההשכלה הגבוהה בכלל והמכללות בפרט נמצאות בצומת מרכזי וקריטי לעתידה של ההשכלה הגבוהה והחברה בישראל. בבסיס המהפכה במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל עמדו שתי מגמות נוגדות, ואף סותרות

זו לזו - האחת, עלייה הדרגתית בשיעור הזכאים לתעודת בגרות, והאחרת, הקטנת המשאבים שהוקצו לאוניברסיטאות. מצב זה הגדיל את הלחץ על המערכת הפוליטית להנגיש את מערכת ההשכלה הגבוהה. בצד שתי מגמות סותרות אלו, חלקן של האוכלוסייה הערבית והמזרחית במערכת ההשכלה הגבוהה, בקרב הסטודנטים ובטח בסגל האקדמי, היה מיעוט בולט בקרב המתקבלים לשנה א בהשוואה לחלקן באוכלוסייה, ומיעוט בולט אף יותר בקרב אלו שסיימו תואר ראשון. נתונים משנות התשעים של המאה העשרים מראים ששיעור מסיימי התואר הראשון בקרב יוצאי אירופה ואמריקה וילידי ישראל היה שבעים אחוזים, ואילו בקרב יוצאי אסיה ואפריקה רק עשרים וחמישה אחוזים ובקרב הערבים פחות מעשרה אחוזים (וולנסקי, 2005).

אם כך, העלייה באחוז הבגרויות והירידה במימון ההשכלה הגבוהה באוניברסיטאות, וכן העלייה הגדולה בשנות התשעים מברית המועצות לשעבר והרצון להנגיש את ההשכלה הגבוהה למזרחים ולערבים - כל אלו הביאו לפני מקבלי ההחלטות, ובראשם שר החינוך דאז אמנון רובינשטיין ז"ל, לבחור בין שלוש חלופות: הרחבת האוניברסיטאות הקיימות, הקמת אוניברסיטה חדשה, או הרחבת שיערי ההשכלה הגבוהה באמצעות פיתוח מכללות קיימות ושדרוגן למעמד של מוסדות אקדמיים. הבחירה במכללות האקדמיות כאופציה המועדפת

נבעה משלל סיבות, שהעיקרית שבהן, ולדידי היא שהכריעה את הכף, הייתה שהקמת המכללות האקדמיות תוזיל בשלושים אחוזים את עלות ההשכלה הגבוהה בישראל, ובכך תאפשר את הגדלתה וגיוונה. מחד גיסא, האקדמיזציה של המכללות באזורי הפריפריה החברתית והגאוגרפית הייתה חשובה, אך מאידך גיסא, מכיוון שנעשתה בתנאים נחותים ביחס לאוניברסיטאות, היא הובילה לפער הולך ומתרחב בין המכללות, הנמצאות בפריפריה החברתית והגאוגרפית, לבין האוניברסיטאות, הנמצאות בערים גדולות ומרכזיות בישראל.

בשנת 1997, כשנתיים לאחר חקיקת החוק ותחילתה של מהפכת המכללות, בגיליון מספר 8 של **מידע על שוויון**, פרסמו שלמה וברברה סבירסקי דוח מחקר בנושא ההשכלה הגבוהה. דוח חשוב זה מנתח את מבנה ההשכלה הגבוהה לאור מהפכת המכללות, ובו התריעו החוקרים מפני הבעייתיות הקיימת באופן הקמת המכללות. אני מצטט: "נראה, אם כן, כי יש סכנה ממשית של התהוות מערכת השכלה דו־דרגתית, כאשר הדרגות נבדלות זו מזו במישור התפקוד, התפוקות והיוקרה. זאת ועוד, התהוותה של מערכת השכלה דו־דרגתית באה על רקע קיומה של מערכת תיכון המאופיינת במסלולים נפרדים ובלתי שווים" (סבירסקי וסבירסקי, 1997, עמ' 12). נקודת ההנחה שסבירסקי וסבירסקי יצאו ממנה היא כי למכללות יגיעו בעיקר אלו שהחינוך שזכו לו אינו מספק כדי

להגיע לבגרות טובה, שהייתה יכולה לזכותם בקבלה לאוניברסיטאות ולחוגים היוקרתיים שבהן. את נקודת ההנחה הזאת הסיקו מתוך דברי המועצה להשכלה גבוהה, שבהם נאמר כי הקמת המכללות נועדה לתת מענה אקדמי לסטודנטים "שאינם עומדים, מבחינת הישגיהם בתעודת הבגרות ובבחינות הפסיכומטריות, בתנאי הקבלה הקיימים (סבירסקי וסבירסקי, 1997).

הרצון לפתוח את מערכת ההשכלה הגבוהה לקבוצות מגוונות והקמתן של המכללות האזוריות בסמוך לאזורי פריפריה חברתית וגאוגרפית היו בגדר סיגנלים חיוביים. אך הבחירה בהעדפה ה"זולה" יותר יצרה רתיעה בקרב החוקרים, ובראשם סבירסקי וסבירסקי, מפני היווצרותה של מערכת השכלה דו-דרגתית, שבה הפערים במערכת החינוך הכללית יועתקו לתוך מערכת ההשכלה הגבוהה, קרי מן המכללות לאוניברסיטאות. כאן נעוץ המתח הקיים עד היום ביחס למהפכת המכללות האקדמיות ועתידן. אין ספק שהצלחת מהפכת המכללות טמונה בפתיחת שערי התואר הראשון לקבוצות מעוטות יכולת כלכלית, שלא מעט מהן מגיעות מהפריפריה החברתית והכלכלית ומקבוצות זהות מגוונות, כמו חרדים, יוצאי אתיופיה, ערבים ומזרחים. מהפכת המכללות הביאה לכניסתם של סטודנטים מזרחים באחוזים גבוהים למערכת ההשכלה הגבוהה, והיא אחת המחוללות של מעמד בינוני מזרחי בארץ, שהיקפו, השכלתו והכנסתו טרם נמדדו במלואם, דבר המצריך מחקר מקיף

בנושא (מה שבטוח הוא שאין ספק בדבר קיומו של מעמד בינוני מזרחי החל משנות התשעים של המאה העשרים). לא מעט מן הסטודנטים השייכים לקבוצות המגוונות והשוליות בחברה בישראל הם דור ראשון להשכלה אקדמית.

עם זאת, בצד הגידול וההנגשה של מערכת ההשכלה הגבוהה, מבט על חברי הסגל באוניברסיטאות ובמכללות מלמד ברוב המקרים על הומוגניות: בין המרצים כמעט אין ערבים, חרדים, מזרחים, יוצאי הפריפריה החברתית והגאוגרפית, יוצאי אתיופיה ומזרחים. בעיה קשה יותר נרשמת בקרב נשים ערביות, מזרחיות, אתיופיות וחרדיות. בהיעדר ייצוג של קבוצות אלו גם חומרי הלימוד הופכים להיות הומוגניים מבחינה תרבותית, והפער בין המרצים לסטודנטים הולך וגדל. הדרך לשינוי עוברת בהבנת המציאות הזאת ומשמעויותיה, ובפעולה לתיקון גם בגיוון המרצים וגם בחומר הלימוד.

תקציב המכללות נמוך לאין שיעור מתקציב האוניברסיטאות. בשנת 2022 עמד תקציב ההשכלה הגבוהה על 12.6 מיליארד שקל, וכשבעים ותשעה אחוזים ממנו מגיע לאוניברסיטאות. חלק מפערי התקצוב משליך על עלויות כוח האדם של הסגל הבכיר, ומוביל לתנאי שכר פחותים במכללות ביחס לאוניברסיטאות. חברי הסגל הבכיר במכללות מלמדים לפחות שליש משרה יותר מהקולגות שלהם באוניברסיטאות, לסגל הבכיר במכללות אין זכות

מוקנית לשבתון, להבדיל מהאוניברסיטאות, אין קק"ם (קרן קשרי מחקר), אין מענק של הקדשת זמן למקום, ואין מענק הסתגלות, שנאמד במאות אלפי שקלים, בקרנות בהשתלמות דולרית ועוד.

פערי השכר והטבות השכר בין המכללות לאוניברסיטאות יוצרים פער בקידום הסגל הבכיר, ובעיקר בבחירתם במוסד שבו ירצו לפתח את הקריירה האקדמית שלהם. המבנה הריבוני של מערכת ההשכלה הגבוהה הופך את המכללות המתקצבות ל"עדיפות שנייה". שתי קבוצות אחרות שמצבן גרוע יותר הוא הסגל העמית במכללות בהשוואה לעמית הוראה באוניברסיטאות, והמרצים מן החוץ במכללות. המערכת מרובדת בסוגים שונים של סגלים, דבר שמייצר אי־שוויון הולך וגדל בין הסגלים ובין סוגי המוסדות להשכלה גבוהה.

לסיכום: אין ספק, כפי שכתבתי בראשית דבריי, שמהפכת המכללות היא אחת המהפכות החשובות ביותר שנעשו בחברה בישראל. היא פתחה את שערי ההשכלה הגבוהה לקבוצות גדולות שאלו היו סגורים בפניהן לפני כן, היא הגדילה את מספר הלומדים במערכות ההשכלה גבוהה במאות אחוזים, והפכה את ישראל לאחת המדינות עם שיעור המשכילים הגבוה בעולם. מהפכת המכללות הייתה אחראית גם ליצירתו של מעמד בינוני מזרחי, של משכילים ובעלי מקצועות חופשיים כמו עריכת דין, ראיית חשבון, הנדסה ועוד.

מהפכת המכללות יצרה בפריפריה החברתית והגאוגרפית, שעד שנות התשעים לא היו בה מוסדות אקדמיים, הזדמנויות כלכליות, חברתיות ואזוריות גם מעבר להנגשת ההשכלה הגבוהה. הערך המוסף של המוסדות החדשים ושל הסטודנטים שעברו לגור בקרבתם, וכיום חיים ועובדים בפריפריה הגאוגרפית והחברתית של ישראל, בלתי מבוטל. פרויקטים חברתיים של המכללות מגבירים הן את המודעות החברתית של הסטודנטים לכל הסובב אותם והן את המעורבות החברתית של המכללות הציבוריות בערים העוטפות אותן, מאילת בדרום ועד צפת וקרית שמונה בצפון.

מלבד תפקידן בהגשמת המשימה הלאומית של הנגשת ההשכלה הגבוהה וגיוונה, המכללות הציבוריות הן גם מנוע צמיחה כלכלי ותרבותי לאזור שהן פועלות בו - המסחר, הדיור, התחבורה והקולינריה משגשגים בפריפריה בזכותן. מבחינה אזורית, אלפים מתפרנסים במישרין ובעקיפין מאספקת שירותים למכללות ולסטודנטים הפוקדים אותן, מהשכרת יחידות דיור, מהסעדה ועוד. כמו כן, המכללות מצמיחות מנהיגות מקומית המחזיקה בתפקידי מפתח באזור, שלא תהגר למרכז, כפי שהיה מקובל בשנים שבהן המערכת הייתה מונוליתית וכפופה להגמוניה מלאה של האוניברסיטאות. נגישות ההשכלה הגבוהה שיפרה את ההון האנושי בישראל, והשפיעה רבות על התוצר לנפש. ועוד יתרון של הרפורמה, אולי המשמעותי ביותר, הוא הפיכת

המערכת לאליטיסטית פחות, למונגשת ולמגוונת, וכתוצאה מכך, שיפור החוסן החברתי. המכללות אף תורמות להגירה פנימית מהמרכז לפריפריה - של סטודנטים שבתקופת לימודיהם מצאו את עתידם באזור המכללה, וגם של סגל אקדמי המשתקע באזוריה. כפי שהוכח בשלושת העשורים האחרונים, המכללות מחזקות את מערכת ההשכלה הגבוהה ואת הרשויות המקומיות, ולבסוף, את החברה הישראלית.

אך בצד כל הדברים החיוביים במהפכת המכללות, והיו לא מעט, כפי שמנתי, אני חושב שהסכנה שעליה הצביעו סבירסקי וסבירסקי, של מערכת דו־דרגתית, מתרחשת למול עינינו, גם אם לשמחתנו, באיחור של שלושה עשורים. אני חושב שראוי ורצוי לפקוח את עינינו לעיוותים ולא־שוויון שבו מערכת ההשכלה הגבוהה החלה את מהפכת המכללות, ולתקן את הראוי לתיקון. אם השינוי המתבקש לא יקרה, ייווצרו דה־פקטו שתי מערכות השכלה גבוהה, האחת במרכז הערים הגדולות, שאליהן יגיע עיקר תקציב ההשכלה הגבוהה, והאחרת בפריפריה הגאוגרפית והחברתית, שאל מערכת המכללות האקדמיות הפרוסות בה מגיעים בעיקר ה"אחרים" של המדינה: מזרחים, חרדים, ערבים, יוצאי אתיופיה ועוד. אלו מגיעים בעיקרם מאשכולות חברתיים כלכליים נמוכים, רובם מצפון לחדרה או מדרום לגדרה, וברובם הם בני דור ראשון להשכלה אקדמית.

הסיבה העיקרית לכך שהמערכת הדו־דרגתית לא התגבשה עד כה היא שמהפכת המכללות באמת יצרה שינוי דרמטי במבנה מערכת ההשכלה הגבוהה. למרות האי־שיוויון וההיררכייה שבתוכם היא נבנתה, מהפכת המכללות ענתה על צמא עמוק להרחבת מערכת ההשכלה הגבוהה, ולוותה ברוח חלוצית, בזכות ההרגשה שנבנה פה משהו שייצור שינוי דרמטי ונחוץ. לכן, נקודת ההנחה הייתה שעלינו לקחת מה שנותנים ולהילחם על השאר במהלך הדרך.

הרוח החלוצית הזאת גברה על האי־שוויון שאפיין את ההחלטה לבנות את מערכת המכללות בצד האוניברסיטאות ובכפוף להן. היה ברור לכל העוסקים במערכת ההשכלה הגבוהה, שהכירו את מבנה המערכת, כי יש אוניברסיטאות ויש מכללות, וכי האוניברסיטאות מייצרות ידע ומחקר בסיסי ותאורטי, ואילו המכללות, תפקידן להנגיש את הידע ולהנחילו בקרב הציבור.

נכון להיום, גם כאשר המסה הקריטית במכללות הם סטודנטים מהפריפריה, מזרחים, ערבים, יוצאי אתיופיה ועוד, הסגל הבכיר באוניברסיטאות ובמכללות אשכנזי ברובו. אומנם, מבחינה זו המצב במכללות טוב יותר מאשר באוניברסיטאות, אך גם כאן הוא רחוק מלהיות משביע רצון, ומצריך תיקון עמוק.

חלק מהתיקון ייעשה באמצעות תגבור הדור הראשון להשכלה אקדמית. ככל שהמועצה להשכלה גבוהה

תקדם מאגר נתונים על דור ראשון להשכלה גבוהה, ותגבש מערך מלגות ותמיכות בכל התארים (ראשון, שני ושלישי), לרבות מלגות למשרות תקן באוניברסיטאות ובמכללות, נוכל לראות גיוון רחב יותר בהשכלה הגבוהה בקרב מזרחים, ערבים, יוצאי אתיופיה חרדים ועוד, שחלקם במערכת ההשכלה הגבוהה כיום קטן עד אפסי.

בצד השינוי המתבקש בגיוון הסגל האקדמי ובדרכים לגיוונו, נושא חשוב לא פחות הוא מידת התקצוב של המכללות ואופן תקצובן. נכון להיום, המכללות מופלות לרעה ונמצאות בתת־תקצוב בהשוואה לאוניברסיטאות. לדעתי, כדי שמהפכת המכללות תמשיך להתקיים ולהתפתח, צו השעה הוא לבנות מודל תקצוב אחר, שבו תינתן למוסדות פריפריאליים עדיפות לאומית. מכללות שעיקר הסטודנטים שלהן באים מקבוצות שעד טרום המהפכה לא חצו את שערי ההשכלה הגבוהה צריכות מודל תקצוב שווה לאוניברסיטאות, אם לא גדול יותר, כדי לצמצם את הפערים של הסטודנטים העוברים בשעריהן. בדרך זו, אולי יזכו הסטודנטים ל"הנחה" בכניסה למוסד, אבל לא ביציאתם ממנו - והם יוכלו לצאת לעולם התעסוקה או להמשיך באקדמיה כשלושתם כלים זהים ברמתם לאלו שמקבלים באוניברסיטאות. אם לא נבטל את הפערים הקיימים כיום בשכר בין האוניברסיטאות והמכללות, לא רק שהתיקון במהפכת המכללות יופסק, אלא גם נחזיר את

המצב לתקופה שהייתה לפני מהפכת המכללות, ומה שיוותר הוא מכללות פריפריאליות, הנותנת השכלה אקדמית שבבסיסה מערכת תיכון המאופיינת במסלולים נפרדים ובלתי שווים בין אלו שבאים בשערי האוניברסיטה ואלו שבאים בשערי המכללות. אנחנו בעיצומה של מלחמה, ובכתיבת מילים אלו עדיין לא ידוע מתי היא תסתיים. לכן, אם באמת חפצי חיים אנחנו, ואם האמירה "יחד ננצח" אינה רק מן השפה ולחוץ, הרי שגם אם בשנים הקרובות יוסטו תקציבים רבים למערכת הביטחון אל לנו לשכוח את חשיבותו של החוסן החברתי לביטחון הלאומי; זהו נדבך קריטי. במובן זה, המכללה האקדמית ספיר, הממוקמת בחזית המלחמה וממשיכה את עשייתה האקדמית, וכמוה גם מקבילתה הצפונית בתל-חי, אינן פחותות בחשיבותן לחוסן החברתי והלאומי מאשר עוד יחידה צבאית או אוניברסיטה. הצעד המתבקש הראשון הוא, לפיכך, הפיכת שתיהן לאוניברסיטאות, ויפה שעת אחת קודם.

ד"ר מוטי גיגי הוא סוציולוג ומרצה בכיר במחלקה לתקשורת במכללה האקדמית ספיר. מאמרו האחרון "Frontieriphery: An Anti-positivist Ontological Approach to Intersectional Investigation" פורסם בכתב העת Ethnopolitics בשנת 2023. ספרו עיר בלי

זיכרון: בין דומיננטיות להגמוניה תרבותית ביחסי
שדרות־שערי־הנגב, עיבוד לדוקטורט, יפורסם
במהלך 2024 בהוצאת הספרים של אוניברסיטת
בר־אילן. ד"ר גיגי יליד שדרות.

אופקים, עיר של אנשים גיבורים

ד"ר מני מלכה

האסון הקולקטיבי שפקד את החברה הישראלית באירועי 7 באוקטובר ובפרוץ מלחמת חרבות הברזל הוביל, כמקובל במצבי אסון, למעורבות אזרחית חסרת תקדים. אזרחים, ארגונים חברתיים ומוסדות מדינתיים התגייסו כולם בניסיון לסייע, לתמוך ולענות על הצרכים הרבים והמיידיים שעלו בקרב תושבי הקהילות שנפגעו פגיעה ישירה ממתקפת הפתע של המחבלים. בתוך התהליך הזה נוצר פתח להבניה או להבניה מחודשת של נרטיבים הקשורים לגבורה אזרחית וצבאית, הן ברמה הלאומית והן ברמה המקומית. נרטיבים אלו שזורים לא רק בהנצחת הזיכרון הלאומי והמקומי ובהבנייתו, אלא גם בשכתוב ההיסטוריה, כפי שהדבר בא לידי ביטוי ביצירתו של מאיר גל "תשעה מתוך ארבע מאות", הממחישה כיצד מתוך ספר ההיסטוריה של העם היהודי לפני קום המדינה, תשעה עמודים בלבד מוקדשים ליהודי המזרח. לנרטיבים האלו, לפיכך, תפקיד רב־משקל

ביצירת ערך סימבולי של מקום ושל קהילות קטנות, בעיצוב הזהות המקומית כחלק מהזהות הלאומית וביצירת גאווה מקומית.

להופעתם של נרטיבים מקומיים המבקשים לספק חלופה לאלו הנושנים שהתעצבו בזיכרון הלאומי-קולקטיבי התוודעתי בעקבות פועלי בעיר אופקים - כתושב לשעבר, כאיש מקצוע (עובד סוציאלי) וכחוקר - כבר בימיה הראשונים של המלחמה.

בתאריך 7 בדצמבר 2023 התכנסה באופקים ועדת היגוי להנצחת חללים ולתיעוד מעשי הגבורה של תושבי העיר, הלוחמים וכוחות הביטחון באירועי 7 באוקטובר ובמלחמת חרבות ברזל. הוועדה התכנסה בשיתוף הציבור, כדי לזמן סיעור מוחות באשר לאופן הנצחת האירועים שהתרחשו בשכונת מישור הגפן ובאופקים בכלל ובאשר לסיפורי רציחתם ונפילתם של תושבי המקום באותה השבת הארורה. להלן שתי מובאות מן השיחה שהתעוררה בפגישה:

תגיד לי, למה תמיד אופקים היא החצר האחורית של המדינה? למה לא מראים את כל הגבורה שיש כאן? צריך שכולם במדינה ידעו מה קרה כאן.

גב' גורי, אם שכולה, 17/12/2023. שני בניה נפלו בקרב עם מחבלים בשכונת מישור הגפן כשיצאו מביתם להגן על תושבים.

גדלנו על הסיפורים של החווה הסינית וגבעת
התחמושת, והדורות הבאים ילמדו על גבורה
באופקים. אנחנו צריכים לחשוב איך לספר
את הסיפור האמיתי בצורה נכונה כדי שהוא
יישאר שנים קדימה.

ראש העיר אופקים מר איציק דנינו,

17/12/2023

המובאות מייצגות שני נרטיבים שונים, הראשון מוכר
יותר והשני פחות, הקשורים לעיר אופקים, שבה גדלתי
והתחנכתי בצעירותי. בנרטיב הראשון מוצגת אופקים
כעיר "שקופה" על פי רוב, בלתי מוכרת, או לחלופין,
מזוהה עם נחשלות ועם ערך סימבולי שלילי. אך כפי
שהדבר בא לידי ביטוי בנרטיב השני, נראה כי מאורעות
7 באוקטובר כמו פתחו את הדלת למאבק ולמאמץ
שתכליתם הטמעת נרטיבים חדשים של גבורה מקומית
בשיח הציבורי הישראלי בנוגע לעיר אופקים.

במשך רוב שנותיי באופקים תחומיה של העיר נפסקו
בשכונת יהודה הלוי, ושכונת מישור הגפן, הגובלת
עימה היום, כלל לא הייתה קיימת. כילד ידעתי שכדי
לטייל בגבעות שמעבר לשכונת יהודה הלוי עליי
לבקש רשות מהוריי. רק במהלך שנות התשעים החלו
תהליכי הפיתוח והבנייה בשכונה, ועם השנים הפכה
זו לתמהיל של אזרחים ותיקים, עולי שנות התשעים,
הגרעין התורני אפיקי אורות, ותושבים שהגיעו
לשכונה בשל זכאותם לדיור ציבורי.

באשר לנרטיב הראשון, לאורך השנים ספגתי לתוכי תפיסות שליליות, המעוגנות בבושה ובהימנעות ביחס לתמהיל החברתי באופקים ולמזרחיות, שכה נקשרים זה בזה. אך המסלול המקצועי והאקדמי כעובד סוציאלי וכחוקר ציידו אותי בהבנות שאפשרו לי להשתחרר מתפיסות מוקדמות של דיכוי מופנם ופצעי זהות.

כמו רבים אחרים, אירועי 7 באוקטובר היו בעבורי "רעם ביום בהיר". היה זה יום ארוך של בכי והתמודדות עם מחשבה חודרנית שלא פסקה, שבתי הבכורה בקלות הייתה יכולה לצאת לחופשה מהצבא ולהגיע למסיבה בנובה, ועם המחשבה על בני משפחתי שהיו כה קרובים לאירוע הטבח בשכונת מישור הגפן.

כמו במקרים דומים ידעתי מקרוב איזו איכות יש לנקיטת פעולה במצבי חוסר אונים מסוג זה, ולכן מצאתי את עצמי מהר מאוד מתכתב עם מנהלת המחלקה לשירותים חברתיים העו"ס סוזי מרציאנו ועם ד"ר איתן שחר, שהגיע לעיר לטובת הגשת סיוע לתושבי העיר. כמה שעות אחר כך מצאתי את עצמי בכניסה לעיר, מתבונן בשלט הענק "אופקים עיר של אנשים", ומשם נסעתי לחמ"ל שהוקם במקום.

כבר באותו היום קיבלנו, ד"ר שחר ואנוכי, מנדט להקים מערך סיוע ראשוני לתושבי שכונת מישור הגפן, המבוסס על התערבות ישירה בקרב המשפחות השונות. מטרתנו הייתה למנוע התפתחות טראומה ולהבנות תהליכים קהילתיים לעידוד התושבים

לפעולה אקטיבית, הנסמכת על כוחות מקומיים וחוסן קהילתי.

אחת המשימות המרכזיות בהקמת מערך מסוג זה הייתה קליטתם של כשמונים אנשי מקצוע מרחבי הארץ שהביעו נכונות להגיע לעיר ולהשתתף בהגשת הסיוע הראשוני, ואף ללוות לפרק זמן קצר את המשפחות שנפגעו, שחלקן גם איבדו את יקיריהן. זהו מהלך אופייני להתערבות חירום במצבי משבר ואסון בקנה מידה לאומי, בשלב המכונה שלב ההקלה או ההצלה (relief), שבו מתנדבים רבים משלימים את המשאבים החסרים ומסייעים למתן את נזקי האסון. בנסיבות אלו מצאתי את עצמי נע במרחב שבין היותי מקומי, תושב לשעבר המכיר את העיר ואת תושביה, ובין היותי איש מקצוע ואקדמאי, הבוחן את התופעות המתרחשות בזמן אמת. וכפי שתואר לעיל, אחת התופעות המרכזיות שהתרחשו בהקשר האסון הקולקטיבי שנפל על העיר, בנקודת המפגש שבין הממד הפסיכולוגי ובין הממד הסוציולוגי-תרבותי, הייתה התהוותם של שני הנרטיבים.

"אני בסדר, לכו תראו מה קורה עם השכנים"

מערך הסיוע המובנה שהקמנו התבסס על קליטתם של אנשי מקצוע מבחוץ, שחלקם היה זה הביקור הראשון באופקים, וחלקם האחר הגיע עם זיכרון מהעבר שנקשר לפעולות התנדבות כלשהי, כמו שנת שירות או ביקור במהלך בשירות הצבאי. ליווי אנשי

המקצוע נשנה בתבנית קבועה שכללה תדריך ראשוני, יציאה לשטח לביצוע התערבות, שנסמכה על הפגנת נוכחות פיזית בשכונה וביקורי בית בשיטת ה"דפיקה בדלת" (doorknocking), ולבסוף, שיחת עיבוד עם הצוותים לאחר הסיור בשכונה.

בשיחות העיבוד שהתקיימו הבחנתי, בין היתר, בתופעה שחזרה על עצמה: רבים מאנשי המקצוע תיארו תופעה שבשפה המקצועית מכונה הימנעות. הם סיפרו שבביקוריהם הגיעו גם לבתים שמתקפת הטרור הותירה בהם עדויות פיזיות, כגון סימני ירי בדלתות ובקירות הבתים, והיה להם ברור שדיירי הבית חוו את אירוע הדחק מקרוב, ואף על פי כן, חלק מהדיירים סירבו לקבל סיוע ראשוני, וביקשו מאנשי המקצוע לבדוק מה קורה עם שכניהם. על פי רוב, הפרשנות הפסיכולוגי של מושג ההימנעות נקשרת לפתולוגיה ולתהליך שלילי ביסודו.

ככל שהדיווחים על התופעה נשנו, ואיתם נשמעו גם דיווחיהם של אנשי המקצוע על קבלת פנים חמה ויוצאת דופן שזכו לה, למשל כשהתושבים, שעדיין לא חזרו לאכול בצורה מסודרת מאז האירוע, הזמינו אותם "להרגיש בבית", ופתחו למענם את המטבח ואת המקרר, התחדדה בי ההבנה שיש להציע הסבר חלופי למה שנתפס כהימנעותם מטיפול. ההסבר החברתי-תרבותי שאני מציע הוא תחושת סולידריות והוויה קהילתית שהתושבים חוו, שבגינה לפני הדאגה לעצמך אתה דואג לשכנים.

בעיניי מהלך שכזה אינו מפתיע כלל. שנים רבות "הואשמת", גם בשדה האקדמי וגם בשדה המקצועי, במה שמכונה "נדיבות יתר". אך ראיית האחר לפניי היא ערך שקיבלתי וספגתי לא רק ממשפחתי, אלא גם מתושבי השכונה והעיר כולה. נדיבות באופקים פירושה לא רק לתת ממה שיש לך, אלא גם, ובעיקר, לחלוק את מה שאין לך בשפע.

בנקודה זו, כפי שאפשר לראות באיור המצורף, מושג הגבורה, כפי שהוא בא לידי ביטוי בעיר אופקים, חוצה את גבולות ההגדרה המקובלים, של גבורה צבאית ושל חירוף נפש בקרבות פנים מול פנים.

איור, נועם מלכה, דצמבר 2023

לכן לא היה זה מפתיע לגלות שככל שחלף הזמן נקודת ההתייחסות של אנשי המקצוע אל העיר ואל תושביה השתנתה. מקצתם הביעו רצון להגיע שוב ושוב, אף שבמקור תכננו להגיע לסייע במשך יום אחד בלבד. במהלך השינוי הזה התפתח הנרטיב שלפיו באופקים "מחלקים מנות של חוסן", כדרך להמחיש כיצד מושג הגבורה תורגם לסיוע הדדי וערבות הדדית.

רחל אדרי: בין ייחוס לניכוס(ים)

הדוגמה השנייה, שכלל אינה מנותקת מזו הראשונה, באה לידי ביטוי בסיפורה של רחל אדרי, שבתושייתה הצליחה להסיח את דעתם של מחבלים שחדרו לביתה ולבנות איתם תקשורת חכמה, ומנעה את רציחתם שלה ושל בעלה. סיפור זה, שהופץ בשדה הלאומי והבין־לאומי ונצרב בתודעה הציבורית, הפך למעין סיפור חלופי לנרטיב הראשון, שבו יוחס לאופקים ערך סימבולי שלילי. אך בצד היותו סיפור חלופי, דומה שרבים ביקשו במהרה לנכס אותו לאג'נדה שאינה נקשרת ישירות לעיר אופקים. אחת הדוגמאות לכך הייתה הכתבות והפרסומים ברשתות החברתיות שייחסו את פעולותיה של רחל אדרי לכוח נשי או תבונה נשית, ולא בהכרח לידע מקומי "אופקימי".

כמובן, אין כוונתי להפריך טענה זו. אך מאחר ששכתוב ההיסטוריה (היסטוריוגרפיה) תמיד ממרכז נרטיבים אחדים ומדיר אחרים, ומאחר שתהליך שכזה הוא חלק מעיצוב הערך הסימבולי המוענק - בעבר,

בהווה ובעתיד - לקבוצות חברתיות ותרבותיות שונות בחברה הישראלית, אני טוען כי לניכוס סיפורה של רחל אדרי לעיר אופקים משמעות עצומה בנקודת המפגש של שני הנרטיבים המתחרים: אופקים כחצר אחורית ואופקים כעיר של גבורה.

ואכן, באספת התושבים שתוארה בתחילתו של מאמר זה, רבים מהנוכחים ציינו את סיפורה של רחל כגיבורה מקומית, ואף הציעו להפוך את ביתה, שהיה בתהליך שיפוץ, למוזיאון שכונתי. אירועי 7 באוקטובר יצרו אפוא הזדמנות לפעולה אזרחית בקרב קהילות שונות, וחשיפה תקשורתית של קהילות אלו, ויצרו את ההזדמנות להיכרות חדשה, לעיתים מחודשת, בין רבדים וקבוצות שונות בחברה הישראלית. אך בצד הגורם המלכד והמחבר שהתאפשר באמצעות הפעולה האזרחית נוצר מתח בין נרטיבים ישנים, המיוחסים במקרה זה לעיר אופקים, ובין נרטיבים חדשים, שהעיר ותושביה מבקשים לקבע בזיכרון הישראלי הלאומי, המשמשים מקור לחוסן ובסיס להענקת פשר ומשמעות לכאב, לאובדן ולשכול שתושבי העיר חוו. האם בחלוף הזמן יתקבעו פעולות הגבורה, הן לחימת התושבים הן הסיוע ההדדי, בתודעה הישראלית? ימים יגידו.

מני מלכה הוא עובד סוציאלי, חבר סגל בכיר במחלקה לעבודה סוציאלית במחלקה לעבודה סוציאלית וראש המעבדה הבינתחומית למחקר מבוסס פוטו־וויס באוניברסיטת בן־גוריון בנגב. מחקריו עוסקים באוכלוסיות פגיעות ובקהילות במצבי הדירה ושוליות. בהסתמך על עבודת שדה ממושכת עם קהילת יהודי ההר, מלכה מציע עמדה מחקרית־מתודולוגית ייחודית שתכליתה הפחתת יחסי הכוח שבין החוקר לקהילה וביסוס יחסי שותפות, כפי שפרסם לאחרונה במאמרו "Research from an Active-involved Critical Stance: Insights from Extended Qualitative Ethnography", בכתב העת Research. על בסיס עמדה זו, בעשור האחרון ד"ר מלכה מפתח ומטמיע את מתודולוגיית ה־Photovoice בשדה האקדמי בישראל, ובאופן ספציפי בהוראה, בפרקטיקה ובמחקר בתחום העבודה הסוציאלית. בגין הגוון היישומי של מחקריו ומיזמיו מבוססי השותפות אקדמיה־קהילה, זכה ד"ר מלכה בפרס עובדיה רבי על תרומה משמעותית לנגב, ולאחרונה בפרס המרצה החדשן, באוניברסיטת בן־גוריון בנגב. ד"ר מלכה הוא בוגר תוכנית הדוקטורנטים של קרן אייסף, והוביל לאחרונה, עם ד"ר מוטי גיגי, פרויקט פוטו־וויס בהשתתפות מלגאים מקרן אייסף שהם דור ראשון להשכלה אקדמית.

החוסן של העורף

ד"ר שלי אינגדאו ונדה

מלחמת חרבות ברזל הדגישה בעיניי יותר מכול את חוסנו של העורף הישראלי: עורף חזק ומלוכד, ובו תושבים שאכפת להם, המתגייסים בכל נושא כדי לתרום למאמץ המלחמתי. באירוע המרגש והעוצמתי "אות גיבורי העורף" של המועצה הציונית בישראל, בראשות גב' מרים פרץ, עמדתי עם בני קהילתי בספרייה הלאומית, בצד חמישה־עשר אנשים וארגונים יוצאי דופן, שיזמו, תמכו, בנו, הרימו, עודדו, הסבירו, ארגנו והובילו מיזמים למען העורף הישראלי מאז פרוץ המלחמה. באירוע הזה נחשפתי עוד ועוד לפעילים רבים, ארגונים ויחידים, גיבורות וגיבורים, שמאז תחילת המלחמה פועלים בהתנדבות מלאה כדי לסייע לחברה בישראל, להעלות את המורל ולהעצים את הלכידות, מתוך תחושה של אהבה, גאווה, אחווה, אומץ ושותפות גורל. כולם פעלו בתחומי ההתמחות שלהם כדי לחזק את העורף: סיוע למפונים, הסברה ישראלית, הירתמות לטובת החיילים בהסעות, בחבילות מזון, תמיכה בנשות מילואים, גיוס תרומות, סיוע לחקלאים ועוד, וכל זאת לאחר

חודשים של תחושת פילוג קשה שפשתה בעם לפני המלחמה. פעילויות העורף האלה תרמו מאוד לחוסן האישי של האזרחים, וכן לחוסן הקהילתי והמדיני. וכחוקרת הגירה וחוסן הסברתי לאנשי הקהילה ולקולגות באקדמיה כי החוסן הזה הוא המאפיין את הקהילה האתיופית בישראל בחיי היום יום ובשגרה - קהילה חזקה, איכותית ומגובשת, שצמחה על ערכי חוסן קהילתיים כגון עזרה לזולת, התגייסות בשעת משבר, כבוד, נתינה ואהבת חנם. כל הנכסים הללו הם שעמדו לרשותי בעת הקמת חמ"ל מתנדבים בחריש, עיר מגוריי, חמ"ל שנתן מענה לנפגעים רבים מהמלחמה.

בתחילת מלחמת חרבות ברזל האוניברסיטאות לא חזרו לפעילות והילדים לא חזרו למסגרות, והייתה חוויה של הפקרות וחוסר ודאות. כאחרים, גם אני לא יכולתי לעמוד מנגד, ונרתמתי למאמץ המלחמתי כשבוע לאחר פרוץ המלחמה: הקמתי חמ"ל, פרויקט קהילתי התנדבותי של עולים ותיקים ממוצא אתיופי בחריש, שהחל בכוונה לסייע לקהילה האתיופית בארץ, ועד מהרה התרחב בהיקפו, וסייע לכלל התושבים.

לקהילה האתיופית ניסיון רב בהחלמה מטרומות מלחמה ופגיעות טרור דומות לאלו שנחו במתקפת הטרור הקשה והברברית בישראל ב־7 באוקטובר. ניסיונה הקשה של הקהילה האתיופית בישראל - לאחר שרבים מחבריה, ואסירי ציון בפרט, החלימו מפצעי העלייה והמסעות, שכללו חטיפות, שבי, אונס

ופציעות קשות וברבריות - לימד כי בניית חוסן חברתי ואישי סייעה רבות בהתמודדות עם הקושי להכיל את הזוועות והטראומה, ואפשרה לחזור לחיי שגרה ולהתקדם, חברתית ובכל המישורים. כחלק מבניית החוסן האישי והחברתי ותחזוקו באמצעות החמ"ל ננקטו ההתערבויות שלהלן: מיפוי הצרכים של חברי הקהילה, הכנת אוכל מסורתי אתיופי וחלוקתו, אירוח משפחות מפונים לארוחות ערב וטקסי בִּנְיָה (טקס קפה מסורתי), חלוקת ביגוד, הנעלה וצעצועים, התכנסויות קהילתיות, סיוע נפשי בסדנאות ובמפגשים, מערך סיוע לנשות מילואים הכולל סיוע נפשי בשיחות אישיות בבתיהן, סיוע לחקלאים והדלקת נרות עם המפונים. משתתפים רבים העידו כי הפעילויות חיזקו אותם מאוד ואפשרו להם תפקוד יום-יומי תקין יותר. רוב המשתתפים הגיעו בשיטת "חבר מביא חבר", לאחר ששמעו על הצלחת הפרויקט ותרומתו לשני הצדדים: הצד הנותן והצד המקבל.

תוכנית התערבות של החמ"ל שאבה את השראתה מערכי הקהילה של יהודי אתיופיה בישראל ומהמחקר שלי, המתמקד בחוסן של קהילה, בגישת הכוחות ובתפיסת חוסן בהתמודדות עם מצבי משבר כמו מלחמת חרבות ברזל. כפי שתואר לעיל, במקביל למיפוי הצרכים הבסיסיים בקהילה ובקרב פרטיה והמענה עליהם, בחלוקת האוכל, הביגוד וההנעלה, נעשתה גם פעילות לריפוי הנפש, באמצעות סדנאות תמיכה חברתית וקבוצתית, שבהן איתרנו פרטים

הזקוקים לטיפול נפשי ופנינו אליהם באופן יזום, וכן הצענו לקהילה תרפיה מבוססת טראומה ופעילויות לכידות ובניית חוסן קהילתי.

מודל החמ"ל זכה במענק מחקר פקולטתי, וכל הפעילות תגובה במחקר והערכה כדי לתעדה, לשמרה, לשפרה, ללמוד ממנה ולהרחיבה גם במקומות אחרים בארץ. ייערכו ראיונות עומק פתוחים עם מתנדבי המערך, ובהם עובדים סוציאליים, נציגי קהילה ומתנדבים אחרים, לצורך שיפור המודל ודיוקו. התוכן שיתקבל מקבוצות המידע ומהראיונות עם אנשי הטיפול והמתנדבים במערך עשוי לשפוך אור על צורכי הקהילה בעת משבר ולספק התבוננות עמוקה, הן מזווית משתתפי המערך והן מזווית המטפלים והמתנדבים. בחינת מודל יישומי מסוג זה יאפשר להנגיש תהליכי אבחון וטיפול לאוכלוסיות הטרוגניות, בעלות צרכים שונים, בשעת משבר, כדי לתת להן מענה בזמן אמת.

החזון של חמ"ל זה מבקש ליצור שינוי גם ביחסה של הסביבה החברתית לקהילת יהודי אתיופיה בישראל, קבוצת מיעוט הסובלת מגזענות ומסטיגמה של נזקקות, ובכך להביא להפחתת הסטיגמות באוכלוסייה, בקרב חברי הסגל במוסדות אקדמיים ובקרב קהילת הסטודנטים. היוזמה עולה בקנה אחד עם מחויבותה העמוקה של אוניברסיטת חיפה לסביבה, לחברה האנושית ולחברה הישראלית על כל גוניה. בצד חתירה מתמדת למצוינות במחקר

ובהוראה, אוניברסיטת חיפה הייתה אוניברסיטת המחקר הראשונה בישראל שאימצה את יעדי האו"ם לפיתוח בר־קיימה, ובהם מיגור העוני ושיפור הבריאות והרווחה, חינוך איכותי, צמצום אי־שוויון וחתירה לקראת שוויון מגדרי - יעדים שהם נר לרגליה של יוזמת תוכנית החמ"ל. בהיבט התוצאות האופרטיביות, התוכנית מבקשת ליצור הנכחה ונראות של יוצאי אתיופיה במרחב הישראלי, בהתנדבות ובתרומה לקהילה, וכן במרחב האקדמי. נשיא האוניברסיטה בכבודו תומך בחמ"ל, ואף גייס כסף לטובת המשך פעילותו כשהכסף שגויס מבני הקהילה אזל.

ייחודיות הפרויקט טמונה בגיבוש הקהילה ובקהילתיות הבלתי פורמלית, שנתנה מענה לצרכים הקהילתיים בטרם מתן הסיוע. חמ"ל מסוג זה מאפשר טיפול ותמיכה בלתי אמצעיים, באופן יזום ולא מחייב, מתוך היכרות של מתנדבי המערך עם קהילתם. בניית מערך כזה בכל רחבי הארץ יהיה בבחינת כיתת כוננות עירונית לסיוע חומרי ורגשי בשעת משבר. פתרון מסוג כזה אמור להיות יעיל, זול, בעל משמעות למשתתפיו, קרוב לבית ומונגש לכולם - בעיקר בעיתות משבר לאומי, כאשר מוקדי בריאות הנפש הלאומיים ומוסדות הרווחה מתמודדים עם עומס רב. בניגוד להפקרות העצומה שנחלנו מן המדינה, אני חושבת שאנחנו - כעם וכקהילה - הוכחנו כי יש ביכולתנו להעניק לקהילה שלנו את הצרכים הבסיסיים הדרושים לה בשעת משבר.

תחושת ההפקרות שכלל תושבי המדינה חשים כיום מצטרפת לזו שחשו מקצת התושבים הרבה קודם לכן, שבגינה בנו לעצמם מערך שירותים המושתת על משאבי קהילתם. הרעיון העומד בבסיסו של החמ"ל הוא בניית חוסן אישי וקהילתי באמצעות פנייה יזומה לחברי הקהילה וייזום מפגשים חברתיים וקהילתיים לתמיכה חברתית ולאיתור צרכים מורכבים יותר, וכן להתאמת טיפול פרטני ומקצועי לפי הצורך, בדגש על הקניית חיבור רגשי, עזרה הדדית, חיבוק ואהבת חנינם, הנחושים כתמיכה קהילתית בלתי פורמלית. בשיטה זו אנחנו יכולים לקצר את ההתמודדות עם הבירוקרטיה ובכלל לקצר תהליכים, להוזיל עלויות, לשחרר את הסטינג הטיפולי, לטשטש גבולות בין מטפל למטופל, ליצור קרבה ומשמעות, לחזק קשרים תוך-קהילתיים ולהנגישם, ולהקים "כיתת כוננות" של סיוע חומרי ורגשי לחברי הקהילה בכל רחבי הארץ.

ד"ר שלי אינגדאו ונדה היא מרצה וחוקרת בבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת חיפה, חברת סגל בכיר, מנהלת מעבדה לחקר הגירה חוסן ומגדר ומחברת הספר חוסן בהגירה: הסיפור של יהודי אתיופיה בישראל. ד"ר אינגדאו ונדה זכתה באות גיבורי העורף על הקמת חמ"ל מתנדבים ממוצא אתיופי למען נפגעי המלחמה. המחקר שלה עוסק בהיבטי הגירה וקליטה

של יהודי אתיופיה בישראל - המסע, מדיניות הקליטה, ערכים, מיניות, חוויות של גזענות והתמודדות עם גזענות, מצבי סיכון וסכנה של ילדים ונוער ממוצא אתיופי, תפיסות של אנשי מקצוע, עובדים סוציאליים, הורים ואנשי חינוך ביחס לגורמים המגנים את ילדיהם והגורמים המסכנים אותם. היא חוקרת איכותנית, המנתחת סיפורים ונרטיבים, ומשלבת אומנות במחקר. במחקרה על חוסן של קהילה ומנהיגות שילבה ד"ר אינגדאו ונדה צילום פנים וצילומי וידאו כדי להשלים את תמונת קווי דמותו של מנהיג. היא מנחה דוקטורנטיות, מסטרנטיות ומנהלת תוכנית לעתודה של יוצאי אתיופיה באקדמיה.

אם לשלושה ילדים מדהימים. ד"ר אינגדאו ונדה נולדה בכפר מצ'ה, ובגיל חמש עלתה מאתיופיה במסע רגלי דרך סודאן. לאורך הקריירה שלה עבדה בשטח כעובדת סוציאלית, ועסקה בניהול, בריכוז, בהדרכה ובטיפול. את תאריה המתקדמים, דוקטורט בעבודה סוציאלית ופוסט-דוקטורט במשפטים, השלימה באוניברסיטה העברית. בוגרת תוכנית הדוקטורט של קרן אייסף ומצטיינת אייסף לשנת 2020. זוכת אות גיבורי העורף מטעם המועצה הציונית בישראל, על הקמה וניהול חמ"ל עם קהילת בית ישראל בחריש.

אדם מחפש משמעות

מיכל לפיד

"מי שיש לו איזה למה שלמענו יחיה, יוכל לשאת כמעט כל איך", משפטו האלמותי של הפילוסוף הגרמני פרידריך ניטשה היה השראה ומשענת בעבור ויקטור פרנקל, רופא יהודי וינאי ששרד את אימת מחנות הריכוז של השואה ההיא, בשנות הארבעים של המאה הקודמת. בספרו **אדם מחפש משמעות** מציג פרנקל (1970) את הרעיון כי משמעות ופשר לחיים הינם הכרחיים כדי לשרוד ולצלוח אתגרים ומשברים. ללא תכלית, ללא תקווה או אמונה בעתיד, מי שניצבו בפני סכנת השמדה קיומית לא היו יכולים לשרוד את התופת שפקדה אותם.

כל כך הרבה קרה מאז השואה ההיא, וב־2024 מתמודד עם ישראל עם אירועים דומים, יש שיאמרו "שואה שנייה".

נדמה שחיים שלמים חלפו מאז השואה ההיא. העולם עבר מהפכות ותהפוכות, ובראשן המהפכה הדיגיטלית, שהביאה עימה האצה מסחררת בהתפתחות הטכנולוגיה, הדיגיטציה והמדע. בצל השינויים הללו ניכרת גם טרנספורמציה במאפייני הטבע האנושי, שכן, קצב החיים המואץ במאה העשרים ובמאה העשרים ואחת חולל - ועודו מחולל - שינויים מרחיקי

לכת במאפייני החיים והעבודה. מגמת ההתרחקות מהמשפחה הגרעינית ומהחיים בקהילה אינטימית לעבר חיים בקהילה גלובלית, וכן המעבר מעבודות כפיים, שהולכות ונכחדות, אל עבודות מבוססות חשיבה ויכולות קוגניטיביות (המתאפשרות מכל מקום) מציבים את האינדיבידואל במרכז ומזמנים חוויית בדידות ופגיעה בתחושת השייכות.

לתוך אלה הגיחו לעולם דורות ה-Y (דור המילניום) וה-Z, המזוהים עם קצב מהיר, חוכמה ושאפתנות, ועם מרדף אחר קדמה, חדשנות ותהילה. רבות נאמר ונכתב על הדורות הללו: שלנוכח החיים בעולם המשתנה, התחרותי והגלובלי הם מבולבלים ונעדרי שורשים, שחברם הטוב הוא הסמרטפון, שהאינטראקציות החברתיות שלהם מתקיימות במרחב הווירטואלי, ולכן המיומנויות החברתיות שלהם לוקות בחסר, שהחיים בצילם של הורים קרייריסטיים מביאים אותם לחיפוש מתמיד אחר הכרה ונראות, שהם בועטים בסמכות, שהם רציונליים ושכלתניים, ועל כן עסוקים בחיפוש אחר אמת וצדק, שהם עסוקים ברדיפה אחר אתגרים חדשים, ולכן משתעממים בקלות ומתקשים להתמיד, שמציאות החיים בעידן השפע מקשה עליהם להתחייב, שמידת החוסן המנטלי שלהם מועדת לפגיעות ושמאפייני החיים המודרניים, המקדשים גשמיות וחומריות, מזמנים ריק קיומי ודוחפים אותם לעיסוק מתמיד בחיפוש אחר משמעות. תמת החיפוש אחר משמעות תופסת מקום נרחב

גם בחדר הטיפולים, ושזורה כחוט השני כמעט בכל מפגש תרפויטי. נראה שככל שמאפייני החיים נעשים תובעניים, אינטנסיביים ותחרותיים יותר, כך סף המשמעות מטפס לגבהים שקשה להגיע אליהם. בעוד שבימי קדם תכלית החיים התבססה על היכולת לספק צרכים הישרדותיים ועל תחושת שייכות למשפחה, לשבט ולקהילה, במציאות החיים המודרניים תחושת המשמעות מושתתת על סיפוק צרכים של התפתחות ומימוש עצמי. רובנו ככולנו שואפים להטביע את חותמנו הייחודי בעולם, ולנוכח האתגר שבדבר, נטיות אנושיות לשאפתנות ולפרפקציוניזם אינן זרות לנו, ו"דוחפות" אותנו לרדיפה אחר משמעות וערך. יש הרואים בתופעת החיפוש אחר משמעות את אחת המגפות של העולם המודרני ("The Meaninglessness Epidemic", Cates, 2015).

לתוך הקונטקסט הזה הגיחו אירועי 7 באוקטובר ומלחמת חרבות ברזל. רבים השתאו לנוכח בנות ובני דור המילניום וילדי דור ה-Z, שבלי להניד עפעף ארזו את התרמילים בעיצומו של הטיול הגדול בדרום אמריקה, נעלו את שערי העסק הפרטי, עזבו את הכורסה הנוחה במשרדי ההיי־טק, נפרדו מבנות ובני הזוג, מהילדים ומהמשפחה, עלו על מדים ונהרו בהמוניהם, חלקם גם בלי שהתבקשו, לחרף את נפשם למען הצלת הבית והגנה על העם והמולדת. רבים הביעו פליאה גם לנוכח כל מי שהתגייסו לצבא

העורף, שנרתמו למען הניצולים, המפונים, החיילים ולמען סיפוק צורכיהם הבסיסיים והנפשיים של כל מי שהיה זקוק להם.

נראה שאירועי אוקטובר והמלחמה שפרצה אחריהם אפשרו לרבים הזדמנות למלא את תחושת הריק והיעדר התכלית בתחושות של ערך ומשמעות עצומה. אחוות האחים שהתלכדו למען מטרה נעלה הכרוכה בהצלת חיי אדם ולמען המלחמה על הבית אפשרה לאלו העסוקים בחיפוש אחר תכלית וערך להגיע לפסגת המשמעות הנעלה ביותר האפשרית. "אם למות אז ככה", כתבו אחדים מטובי בנינו במכתבים שהשאירו לפני שנפלו בקרב (וואלה חדשות, 2023). מסרים אלו, ברוחו של יוסף טרומפלדור, מבטאים את הרעיון שהצורך במשמעות ובערך גוברים על הצורך בשמירה על חיים נעדרי תכלית משמעותית.

גישת הלוגותרפיה שהגה ויקטור פרנקל שמה במוקד את האמונה בכוחות הנפש, במשאבים הפנימיים וביכולת האנושית להתפתח ולצמוח מאתגרים ומשברים. לדבריו, "אפשר ליטול מן האדם את הכול חוץ מדבר אחד: את האחרונה שבחירויות אנוש - לבחור את עמדתו במערכת נסיבות מסוימות, לבחור את דרכו". לפי פרנקל, את שהתרחש אין ביכולתנו להשיב, כשם שאין ביכולתנו להשיג שליטה על חלקים רבים במציאות החיצונית לנו. אך באמצעות היכולת לנהל את עולמנו הפנימי, לבחור כיצד לפרש את המציאות ולהגיב אליה, יש ביכולתנו להעניק

משמעות וערך לאירועים ההיסטוריים שקרו, לתעל את ההתרחשויות לטובתנו ולצמוח מהן. אירועי השעה הקשים הולידו גילוי מעודד ואופטימי, המלמד אותנו דבר או שניים על טיבם של צעירות וצעירים נפלאים, הנושאים על כתפיהם את עתידה של מדינת ישראל. אם נשכיל לתעל את התכלית שמצאו, ברוח ההקרבה למען הגנה ובניין הארץ והחברה, נוכל לראות במתרחש חלון הזדמנויות נדיר להתפתחות ולצמיחה.

מיכל לפיד היא פסיכולוגית קלינית וחינוכית, בוגרת אייסף ניו יורק. בעלת M.A. נוסף בפסיכולוגיה מחקרית מאוניברסיטת בר-אילן. מלווה ילדים, מתבגרים ומבוגרים במסגרות טיפול ציבוריות, פרטיות ובלתי פורמליות, סביב התמודדויות עם קשת רחבה של מצבי חיים. בעלת התמחות ועניין מיוחד במחקר ובטיפול בתגובות קרב ובהפרעות פוסט־טראומתיות. כמו כן, עוסקת ביעוץ למנהלים, לצוותים ולעובדים במגזר החינוכי, העסקי והציבורי. שואבת השראה מעיקרי הפסיכולוגיה החיובית, המציבה במוקד את האמונה בכוחות ובמשאבים הפנימיים וביכולת האנושית להתפתח ולצמוח מאתגרים.

נשים מנהיגות - וכל אישה בחוכמת לב

ד"ר ווביט וורקו מנגסטו

בתום פרשת "ויקהל" מוזכרת בהבלטה חוכמת הנשים. אחד המאפיינים של החוכמה המקראית היא שייכותה לנשים ולגברים כאחד: "וְכָל אִשָּׁה חֲכָמָה לֵב בִּידֶיהָ טוֹ וַיָּבִיאוּ מִטּוֹה אֶת הַתְּכֵלֶת וְאֶת הָאַרְגָּמָן אֶת תּוֹלַעַת הַשָּׁנִי וְאֶת הַשֵּׁשׁ. וְכָל הַנָּשִׁים אֲשֶׁר נָשָׂא לִבָּן אֶתְנָה בְּחֻכְמָה טוֹ וְאֶת הָעֵצִים" (שמות לה, 25-26). בפסוק זה מוזכרת חוכמת הנשים, שבעזרתה טוו את האריגים למשכן ה'. החוכמה המקראית אינה נמדדת במנת משכל גבוהה, אלא בידע וביכולת מקצועית בתחום מוגדר. החוכמה, שאינה רק ביטוי של השכלי, מכילה בתוכה את חוכמת הלב.

חוכמת הלב מתאפיינת באמפתיה, יכולתן של הנשים להזדהות עם אדם אחר בצורה רגשית, וכן ביכולתן לנהל מצבים רגשיים בסבלנות רבה. חוכמת הלב היא שהעניקה לנשים את הזכות להיכלל בבניית המשכן, וכיום היא המאפשרת להן לבנות את ביתן ולהפיץ את חוכמתן בסביבתן.

במלחמת חרבות ברזל נשים הן גיבורות המלחמה על הבית, הן תצפיתניות, טנקיסטיות ולוחמות עזות נפש.

המתקפה הרצחנית של חמאס צרבה את התרומה הנשית בלחימה לתוך האתוס של צה"ל ומדינת ישראל, והמלחמה שנכפתה עלינו הוכיחה שנשים נלחמות בגבורה מעוררת השראה בכל החזיתות - הצבאית והאזרחית. גם בקהילת "בית ישראל", שבה גדלתי והתחנכתי, מתנהלות הנשים עד היום על פי המסורת היהודית באתיופיה, הרואה אותן שותפות במסע לגאולת עם ישראל ולבניין הבית. אני מאמינה שמסורת זו נמשכת גם כיום, והיכולת לשנות טמונה רק בנו. לנו הכלים ליצור אותו ולהיות מודל להובלתו. אנחנו, המטפחות חיים בקרבנו ומביאות אותם למפגש עם העולם, אנו אמונות גם על העיצוב החינוכי של ילדינו, בזכות חוכמת הלב שהוענקה לנו. אני אישה, אתיופית, דתייה. חוויתי קשיים רבים בחיי, והאתגרים שאלה הציבו בפניי התוו לי את הדרך להבנה כי השונות שלי היא מקור ההצלחה והגאוה שלי. פעמים רבות, דווקא תחושת השונות היא שדחפה אותי להצלחה. תחושת זרות זו שליוותה אותי מאז הגעתי לארץ ישראל, היא שהובילה אותי למקומות הנפלאים שאליהם הגעתי - בנחישות, דבקה במטרה, מתוך רצון להציב מודל לנשים כמוני, שטרם זכו להתגבר על כל המכשולים.

גם בימינו, בכל מסגרות החיים, אנו נתקלים ונתקלות ללא הרף בתפיסות שגויות בנוגע ליוצאי אתיופיה: בתחום החינוך, הבריאות, בשוק העבודה ועוד. לכן, מחובתי להשמיע את קולם וקולן של הבלתי נשמעים

ונשמעות, מי שלא ניתנו להם ההזדמנויות הראויות, ובפרט הנשים.

השתלבותן של נשים יוצאות אתיופיה בחברה הישראלית עודנה רצופה אתגרים ומכשולים סביבתיים, חברתיים וכלכליים. דווקא משום כך עלינו לשאת מבט קדימה, ולפעול מתוך תקווה לשינוי של ממש בחברה הישראלית הרבגונית ורבת היופי, להסתכלות אחרת על בני ובנות קהילת יוצאי אתיופיה.

אני מאמינה בלב שלם שככל שנדע להיות רגישות לסביבה שלנו, וככל שנצליח לזהות את המקומות שבהן אנו מסוגלות לתרום ולהוות דוגמה, נוכל לעצב חברה חזקה וסולידרית יותר. ככל שהרקמה האנושית בחברה הישראלית תהיה חזקה יותר, כך יגדלו הערכות ההדדית והעוצמה הפנימית של חבריה, וגם תגדל גם המסוגלות להתמודד עם כל משבר ואתגר. החוכמה היא ביטויה של הגבורה הנשית. לנשים מנהיגות החייבות להכריע יש כוח התעלות ברגעי האמת. כשמאיימים על משפחותינו אנו הופכות ללביאות, אנו שואגות על אויבינו ומרתיעות אותם. כשהעם שלנו בסכנה עומד לנו הכוח להציל אותו - אם רק נשתמש בחוכמה, אותה חוכמת נשים, אם רק נבין שזו המטרה ונתמקד בה.

כידוע, נשים הקריבו את נפשן למען אחרים בתקופות שונות במהלך שנות הגלות. נשות בית ישראל סיכנו את חייהן כדי לשמור על יהדותן ועל משפחתן וכדי

להגשים את חלום העלייה לארץ ישראל. ברגע הנכון ידעו הנשים הגיבורות לגייס את כוחן, ליזום ולפעול מתוך הקשבה לקול הפנימי שלהן, בלי לאפשר לסכנות לעצור אותן. נשים מנהיגות ידעו לחבר בין הראש ובין הלב, בנאמנות גבוהה לצו הפנימי שלהן. וכשנדרשו לכך ידעו לקרוא את המציאות ולחפש פתרונות חדשים. מחקרים שונים הוכיחו כי נשים מהגרות נוטות יותר לשינוי המנהגים המסורתיים ואימוץ מנהגי החברה הקולטת. הן סתגלניות, ומשתלבות בקלות רבה יותר במבנים חברתיים הזרים להן.

כל שפה משקפת תרבות, על רבדיה העמוקים, לא רק במכלול הלקסיקלי המרכיב אותה. דוברי שפות שונות שישוחחו זה עם זה, בגלל ההבדל בקודים התרבותיים הייחודיים לשפתם, מן הסתם יבינו זה את זה אחרת. דרך הניסוח השונה מכתיבה חשיבה שונה, ובאופן טבעי, גם הבנה שונה. שפת האם שלנו היא העדשה שדרכה אנחנו רואים את העולם.

בשפה האמהרית המסרים לרוב מרובדים ועשירים. השפה המדוברת דומה לשפה המקראית ומתובלת מסרים סמויים. ברובה המכריע, התרבות האתיופית מבוססת על חברה שבטית. השפה האמהרית אוראלית, ציורית, והיא טומנת בחובה פתגמים רבים המועברים מפה לאוזן. פתגמים ומשלים אלה מתארים מצבים חברתיים מורכבים. לעיתים יש מצבים הנרמזים רק כמשל, מתוך מקום של מתן כבוד לשומע ולשומעת.

דובריה הטבעיים של השפה יודעים לפרש את הפתגמים ומשתמשים בהם בשיח היום־יומי. אך כדי לתרגם את השפה הציורית לשפה אחרת נדרש שימוש במבנה לשוני מורכב, יעיל ומתוחכם, שלעיתים רבות אינו עובר בתרגום. כתוצאה ישירה מכך, השפה האמהרית מצטיירת כשפה נחותה לעומת שפות אחרות.

לכן, חשוב לי להציע לאנשי חינוך הנדרשים לקרוא טקסט שכתבו מהגרים ללמוד על עולמם, ולקרוא את הטקסט תמיד בהקשרו התרבותי והסביבתי הנכון, מתוך מקום של כבוד, ובהבנה שהטקסט נגזר באופן ברור ומוחלט מתוך עולמו של הכותב, שאליו לא נחשפו מעולם.

בחלק זה של ההכרה, ההקשבה והמודעות לשוני בין השפות אני מוצאת גם הזדמנות להעביר מסר חינוכי, מלבד התוכן הכתוב המובא כאן.

בזכות האמונה / ווביט וורקו מנגסטו

לִילָה אַחַר לִילָה הַבֶּטֶן מִתְהַפֶּכֶת
כְּמוֹ עוֹד גֵּל עַל הַסִּלְעִים, וְהַחִיּוֹן מִזְמָן
נִמְחַק מִשְׁרָשׁ. הָרוּחַ מִשְׁמִיעָה
תְּרוּעָה שֶׁל אֲבָנִים. לִילָה אַחַר לִילָה
חוֹצִים יָסַחֲשׁוּ, הִדְרֹךְ עֲמוּמָה,
אֲבָל אוֹלִי - בְּזִכּוֹת הָאֲמוּנָה.

יָמִים שְׁלֵמִים בְּלִי מִים, הַשְׁפָּתִים
הַתִּיבָּשׁוּ - עָלִים נוֹבְלִים. הַפֶּחַד
מִשְׁתַּק אֶת כָּל הַגּוֹף הַמִּתְפַּרֵּק,
וְהַיָּאוּשׁ. בְּשָׁעוֹת הַלֵּילָה
חִפְרוּ עֲבוּרֵי בּוֹר,
לְקַבֵּר אוֹתֵי חַיָּה (לְקַבְּרִי!)
וְגַם הַבּוֹר הַפֶּךָ מִישׁוֹר -
בְּזִכּוֹת הָאֲמוּנָה.

לִילָה אַחַר לִילָה הַכֹּל חוֹזֵר
בְּתַבְעֶרָה. הָרוּחַ, הַחוֹלוֹת דּוֹקְרִים,
הַמִּשְׁכָּתִי בְּדֶרֶךְ - יְרוּסָלַם.
יֵשׁ אוֹר בְּקֶצֶה מִדְּבַר, בְּזִכּוֹת
הָאֲמוּנָה. גֵּד הַסּוּפוֹת יַחֲלֹף וַיַּעֲלֵם,
בְּדֶרֶךְ לִירוּסָלַם. אֲנִי אֲגִיעַ
אֶל הָהָר - בְּזִכּוֹת הָאֲמוּנָה.

ד"ר ווביט וורקו מנגסטו היא אשת חינוך, מרצה, סופרת ומשוררת. נולדה בכפר גוולוטוש שבאתיופיה, ועלתה לישראל בילדותה. פרסמה שני ספרי ילדים: אלמז פוסעת בשבילי ילדותה (ספר זה נכתב עם אחייניתה, תקווה סנדקה, שגם היא בוגרת אייסף), אדסה מגלה לכולם את-יופיה. כמו כן, ד"ר וורקו פרסמה ספר מחקר פצע פתוח: יהודי אתיופיה תחת הכיבוש האיטלקי (עם דניאל בלטה) ושני ספרי שירה אני רצה לאחור וחסידת ירוסלם. נשואה ליוסי ואם ללינוי ולתהילה. ד"ר וורקו היא בוגרת בית ספר למנהיגות מנדל בירושלים. בוגרת אייסף וחברת הוועד המנהל באייספ.

מקורות מצוטטים

בס, י'. (1961). **הזקן והעם: 1937-1961**. המדפיס האזרחי.

דהן, מ'. (2013). האם כור ההיתוך הצליח בשדה הכלכלי? [סדרת מאמרים לדיון]. מכון פהר.

וואלה חדשות. (2023, 1 בנובמבר). **"אם למות אז רק ככה": ההודעה האחרונה של רועי דאוי**. וואלה חדשות. <https://did.li/zGbx5>

וולנסקי, ע'. (2005). **אקדמיה בסביבה משתנה: מדיניות ההשכלה הגבוהה של ישראל 1952-2004**. מוסד שמואל נאמן והקיבוץ המאוחד.

סבירסקי, ש' וסבירסקי, ב'. (1997). השכלה גבוהה בישראל. **מידע על שוויון**, 8, 1-24. מרכז אדווה. <https://did.li/836Nf>

פרנקל, ו'. (1970). **האדם מחפש משמעות: מבוא ללוגותרפיה** (חיים איזק, מתרגם). דביר.

Cates, Joanna. (2015). The Meaninglessness Epidemic: A 21st Century Disease? HUFFPOST, <https://did.li/VAsIw>.

Gabay-Egozi, L., &Yaish, M. (2019). Intergenerational educational mobility and life course earnings in Israel. *Social Science Research*, 83, 102302.

הגיליון השני של **זמן לסיעור מוחות**: אסופת מאמרים על החברה הישראלית בעקבות מאורעות 7 באוקטובר, ובהם מאמרים של כותבים וכותבות אקדמאיים מומחים ממגוון תחומי דעת.

המאמרים המתפרסמים בספר הם פרי עטם של בוגרים ובוגרות, עמיתים ועמיתות קרן החינוך הבינלאומית אייסף: מאיר בוזגלו, מיטל סימחי, שמואל ומירב שפירא, חדוה טרגר, שירן טייב אלמקיאס, זהורית אסולין, מוטי גיגי, מני מלכה, ווביט וורקו מנגסטו, מיכל לפיד, שלי אינגדאו ונדה ויחזקאל רחמים.